

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Dinî Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurraları

According to Evliya Çelebi's Travel Book, Ottoman Darülkurras as Religious Education Institutions in the 17th Century

Kasım KOCAMAN – Hayati SAKALLIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı/Asist. Prof., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Studies, Department of Studies of Religion, kasim.kocaman@dpu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7083-6327>

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Anabilim Dalı/ PhD Student, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Qur'anic Exegesis, hayatisakallioğlu@ibu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7363-3819>

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi – Date Received	16 Kasım / November 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	28 Aralık / December 2021
Yayın Tarihi – Date Published	31 Aralık / December 2021
Yayın Sezonu	Aralık
Pub Date Season	December

Atf / Cite as: Kocaman, K.-Sakallioğlu, H. (2021), Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Dinî Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurraları/According to Evliya Çelebi's Travel Book, Ottoman Darülkurras as Religious Education Institutions in the 17th Century. *Turkish Academic Research Review*, 6 (5), 1447-1482. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/67845/1024230>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Dinî Eğitim Kurumu Olarak Osmanlı Darülkurraları

Kasım KOCAMAN

Öz

Din eğitimi tarihi çalışmalarında Osmanlının 1700 yılından önceki dönemiyle ilgili çok fazla inceleme yapılmadığı ve ileri seviye Kur'an öğretim kurumları olan dârükkurralarla ilgili neredeyse hiçbir araştırmanın gerçekleştirilmediği ileri sürülmektedir. Evliya Çelebi yaklaşık elli yıl boyunca Osmanlı coğrafyasının dört bir tarafına seyahat etmiş, dünyanın en uzun ve en ayrıntılı seyahat kitabını kaleme almıştır. O, Seyahatname olarak tanınan bu eserinde Osmanlı coğrafyasındaki medrese, mektep, dârülhadis ve dârülkurra gibi dinî eğitim kurumlarıyla ilgili oldukça tatmin edici bilgiler aktarmış, çok ciddi gözlem ve değerlendirmelere yer vermiştir. Çalışmanın ana konusu olan Osmanlı dârükkurralarına dair Evliya Çelebi'nin verdiği malumatı daha da anlamlı hale getiren, kendisinin de bu kurumlarda ileri seviye Kur'an eğitimi almış bir iç paydaş olmasıdır. Makalede 17. yüzyıl Osmanlı dârükkurralarının fiziki yapısı, eğitimin mahiyeti, eğitim programları, okutulan kitaplar, hoca, öğrenci, finansman ile mezuniyet sınavları ve törenleri üzerinde durulmuştur. Bütün bunların öncesinde İslamî din eğitimi tarihinde dârülkeramdan Osmanlı dârükkurralarına kadar Kur'an öğretiminin tarihsel ve kurumsal gelişimi üzerinde durulmuştur. Seyahatname'deki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı dârükkurraları, Kur'an'ı yüzünden tecvidli okuma, hafızlık, tecvid ve kıraat ilimlerinin öğretildiği ileri seviye Kur'an eğitim merkezleridir. Adı geçen kurumlarda gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin içeriğine bakıldığında yüzünden okuma, hafızlık, tecvid ve kıraat ilimlerinin programın temelini oluşturduğu görülmektedir. Evliya Çelebi, Kur'an okunan her mekânı dârülkurra olarak nitelendirdiği için müstakil dârükkurraların dışında, Kur'an öğretiminin gerçekleştirildiği cami ve mescitler ile medreseleri de dârülkurra kategorisinde zikretmiştir. Dârükkurraların her birinde aynı programının uygulandığını söylemek zordur. İlmi, ticari, sosyal, kültürel, pedagojik vb. nedenlerden ötürü farklı Kur'an öğrenme programları tatbik edilmiştir. Bazı yerleşim yerlerinde halkın hafızlığa ya da kıraat ilmine rağbet etmemesi veya öğrencilerin akademik ilgisizliği ve yetersizlikleri dârükkurradaki eğitimin mahiyetini ve programlarını etkilemiştir. Ders kitabı olarak özellikle tecvid ve kıraat ilimlerinin öğretiminde ezberlemeyi kolaylaştıracağı düşüncesiyle genellikle manzum olarak yazılmış belli başlı temel eser niteliğindeki kitaplar okunmuştur. Ancak Kur'an'ın anlamına yönelik her herhangi bir faaliyetin eğitim sürecine dâhil edilmediği de anlaşılmaktadır. Çalışma nitel yönteminin bir türü olan doküman incelemesi tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda birincil kaynak olarak Seyahatname baştan sonuna kadar okunmuş, ilgili bilgiler fişlenmiş, diğer yan kaynaklarla da konu bir bütün olarak sunulmaya çalışılmıştır. Araştırmada ulaşılan bulgulardan hareketle birtakım sonuçlara varılarak, bazı hususlar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinî Eğitimi, Dârülkurra, Kur'an Eğitimi, Osmanlı, Evliya Çelebi, Seyahatname

According to Evliya Çelebi's Travel Book, Ottoman Darülkurras as Religious Education Institutions in the 17th Century

Abstract

It is claimed that in the studies on the history of religious education, there has not been much research on the period of the Ottoman Empire before 1700 and that almost no research has been carried out on the dârülkurras, which are advanced Qur'an education institutions. Evliya Çelebi traveled all over the Ottoman geography for nearly fifty years and wrote the longest and most detailed travel book in the world. In this work known as Seyahatname, he conveyed very satisfactory information about religious education institutions such as madrasah, school, darülhadis and darülkurra in the Ottoman geography, and included very serious observations and evaluations. What makes the information given by Evliya Çelebi more meaningful about the Ottoman darülkurra, which is the main subject of the study, is that he is an internal stakeholder who has received advanced Qur'anic education in these institutions. The article focuses on the physical structure of the 17th century Ottoman darülkurras, the nature of education, the educational programs, the books taught, the teacher, the student, the financing, and the graduation exams and ceremonies. Prior to all this, the historical and institutional development of Qur'an teaching in the history of Islamic religious education, from dârüллерkam to Ottoman darülkurra, was emphasized. As it can be understood from the information in the Seyahatname, Ottoman darülkurras are advanced Qur'an education centers where tecvid reading, hafiz, tecvid and qiraat sciences are taught because of the Qur'an. When we look at the content of the educational activities carried out in the aforementioned institutions, it is seen that the sciences of reading, hafiz, tecvid and qiraat form the basis of the program. Since Evliya Çelebi describes every place where the Qur'an is read as dârülkurra, he also mentioned the mosques, masjids and madrasas where the Qur'an is taught in the category of dârülkurra, apart from the detached darülkurra. It is difficult to say that the same program was applied in each of the darülkurras. Scientific, commercial, social, cultural, pedagogical etc. Different Qur'an learning programs have been applied for various reasons. In some settlements, people's lack of interest in hafiz or recitation science or the academic indifference and inadequacies of students affected the nature and programs of education in darülkurras. As a course book, the main books, which were written in verse, were read, with the thought that they would facilitate memorization, especially in the teaching of tajvid and qiraat sciences. However, it is understood that any activity regarding the meaning of the Qur'an is not included in the education process. The study was carried out with the document analysis technique, which is a type of qualitative method. In this context, the Travelogue was read from the beginning to the end as the primary source, the relevant information was recorded, and the subject was tried to be presented as a whole with other secondary sources. Based on the findings of the research, some conclusions were reached and some issues were discussed.

Keywords: Religious Education, Dârülkurra, Qur'an Education, Ottoman, Evliya Çelebi, Seyahatname

Structured Abstract

The Ottomans, who ruled the vast majority of the Islamic geography for centuries, built Qur'an education centers similar to the darulkuran and darülhuffaz built by the Islamic states that ruled the country's geography before or in the same centuries and were nourished by the common culture and civilization basin, in the lands under their rule. The Ottomans generally named these educational institutions as darülkurra. We can reach information about these darülkurras by means of travel books as well as biography books that give information about the foundations and their teachers. At the beginning of these travel books is Evliya Çelebi's Travel Book. Evliya Çelebi, in her Seyahatname, tried to describe the Ottoman geography meticulously, where she traveled for about fifty years, and included religious education institutions such as mosques, masjids, madrasas, schools, darülhadis and darülkurra in every city and settlement she visited. The information about darülkurra, which has a very important place in the history of Islamic and Ottoman education, and as an educational institution where Quran education is carried out in particular, keeps a considerable amount in the Seyahatname. Evliya Çelebi, apart from the teaching of tafsir, handled each of the places where the Qur'an reading, hafız, tecvid and recitation education and training were given according to the principles of tecvid, without any discrimination, under the title of darülkurra. According to him, the teaching of the Qur'an in a place is sufficient reason for him to call it darülkurra. For this reason, the number of darülkurras is quite high in the Seyahatname. This point must be taken into account when using the Travelogue as a data source on the number of darülkurras. It is seen that Dârülkurras do not have a central and standard education program in the modern sense. The ultimate goal of these institutions is to train high-level Qur'an readers, namely kari, who have the knowledge of tecvid and qiraat and have transformed it into a skill. In order to reach this goal, a person has to go through several related training processes. Because of these stages, it is possible to list four stages: reading the Qur'an with tajvid, being a hafız, teaching ilm-i tecvid and ilm-i qiraat. However, in some darülkurras only hafız training was given, while in others only recitation training was given. In some, hafız, tecvid and recitation trainings were performed together. This situation inevitably brings to mind the difference in program and content in darülkurras and the reasons for this. Evliya Çelebi has very scathing observations, determinations and evaluations regarding this. According to his evaluation, the fact that hafız is not included in the Qur'an teaching programs in some cities is due to the understanding of "a hafız cannot be a scholar". The lack of recitation and tajvid education in some of the darülkurras was attributed to the indifference of the people due to commercial, social and cultural reasons and the lack of talented students. Therefore, the education programs and content in the hospital have been influenced by many scientific, commercial, social, cultural, political and pedagogical factors. In this respect, it is understood that the phenomenon of education has many dimensions and variables. In studies of the history of religious education, it is necessary to evaluate the religious education from social, cultural, political, historical, geographical, economic and scientific perspectives and to create new paradigms accordingly. As stated in the Seyahatname, the teaching of the Qur'an in darülkurras involves memorizing the Qur'an in particular, as well as the textbooks, generally written in couplets, on the sciences of tajweed and recitation from beginning to end. These books were memorized by all students. They were written in verse, that is, in a poetic style, in order to make it easy to memorize. In addition, in the graduation exams in darülkurra, these books were required to be recited by the students from

beginning to end. Therefore, in the history of Islamic and Ottoman education, great importance was given to memorizing the information in the books, and it was also considered valuable that the textbook be in verse, with the thought that it would facilitate memorization. When we look at the content and programs of Qur'an education in darükkurras, there is only the understanding of memorizing/memorizing the Qur'an, correct and beautiful reading with tajweed, memorizing the tajweed rules and reciting aspects from books. It is seen that no book on the meaning or interpretation of the Qur'an is followed. In this respect, a formal understanding of education is dominant in darüllurra rather than an understanding of education aimed at learning the meaning of the Qur'an. This is the weak point of Qur'an education in darükkurras. It is understood that the understanding of learning and reading the Qur'an, taking into account its meaning, has gradually weakened in the Muslim tradition since the first centuries of Islam. The fact that there is no course or science about the meaning of the Qur'an in the darülkurra programs, which is the subject of our study, shows this. It is necessary to look for the traces of habits that affect human attitudes and behaviors in the past of settled traditions. In the darükkurras, the roots of the neglect of the dimension of giving the ability to read the Qur'an in tertil by considering the meaning of the verses in the education of the Qur'an, in the tabiun period; It is possible to find the reason for this understanding, which continues to a large extent today, in the mission of educational institutions such as dârülkurra, where the Qur'an was taught in the Ottoman period. Today, if we express it specifically in Turkey, it can be said that the fact that there are almost no lessons about the meaning of the Qur'an in the programs of the education centers where hafız, tecvid and recitation education is carried out lies in the traditional Qur'an teaching approach. As a matter of fact, within the scope of the "Tashih-i Huruf Program" in the training centers operating under the Presidency of Religious Affairs, there is only the "Translation of the Qur'an" course for the meaning of the Qur'an. The weight of this course in the program is around 7% in total. Although the negativity of this situation has been noticed, it has been observed that there has been an increase in academic studies on the establishment of a memory-meaning relationship in recent years.

Giriş

Seyahatnameleriyle seyyahlar, geçmişi anlatır, aydınlatır ve hatta tarihi bilinmez olmaktan kurtarırlar (Heath, 2004). Bu seyyahların ve seyahatnamelerin başında, Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi gelmektedir. O, yaklaşık elli yıl boyunca kahir ekseriyetle gezip dolaştığı Osmanlı coğrafyasını, dünyanın saygın eserlerinden olan Seyahatnamesinde titiz bir şekilde anlatmış ve adeta bir oya gibi işlemiştir. Dankof'un (2002: 490) "dünya edebiyatının en uzun ve en ayrıntılı seyahat kitabı" olarak tanımladığı Seyahatname'de Evliya Çelebi gittiği her şehir ve yerleşim yerindeki cami, mescit, medrese, mektep, dârülhadis ve dârülkurra gibi dinî eğitim kurumlarına da yer vermiştir (Tezcan, 2009; Şahin-Göküş, 2020: 1063).

Din eğitimi ve din eğitimi tarihi alanında Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yılları ile ilgili oldukça yoğun araştırmalar yapılırken,

Osmanlı'nın 1699 yılı önceki dönemiyle ilgili istenilen seviyede akademik çalışmanın gerçekleştirilmediği tespitinde bulunmaktadır (Yorulmaz, 2016: 53). Bu bakımdan, Seyahatname'deki din eğitimi ve öğretimine ilişkin bilgilerin Osmanlı'nın 17. yüzyılımı kapsıyor olması önemlidir. Dinî öğretim alanında İslam ve Osmanlı eğitim tarihinde çok önemli yeri olan ve özel olarak Kur'an eğitiminin gerçekleştirildiği öğretim kurumu olarak dârükkurralar hakkındaki bilgiler de Seyeahatname'de hatırı sayılır bir yekûn tutmaktadır. 17. Yüzyıl Osmanlı dönemindeki dinî eğitim kurumlarına ve çalışmamızın ana konusunu teşkil eden dârükkurralara ışık tutması bakımından Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, üzerinde durulması gereken bir kaynaktır. Zira Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde zikrettiği ve ayrıntılı izahlarda bulunduğu Kur'an eğitiminin gerçekleştirdiği dârükkurralarda eğitim görmesi çalışmayı ayrıca önemli kılmaktadır. O, hocası Evliya Mehmed Efendi'den Kur'an okumayı öğrenmiş, İstanbul'da Sadızade Efendi'nin darükkurrasında on bir yıl Kur'ân ve kıraat eğitimi almıştır (Evliya, 2006: 173). Evliya Çelebi kendisi de hafızlık, tecvid ve kıraat eğitimi aldığından olsa gerek dârükkurralar ile ilgili oldukça tatmin edici bilgiler vermiştir.

Evliya Çelebi çok iyi Kur'an eğitimi almış ve bu formasyonun gerektirdiği beceri ve yetkinliği davranışa dönüştürmüştür. Çocukken, çocuklar için hazırlanmış Ferišteoğlu Kur'an sözlüğünü okumuştur. Çok iyi hafız olduğu ve çok kısa sürede hatim indirebildiği için yirmi yaşında saray hizmetine alınmış, yine sarayda musiki gibi birçok eğitimin yanında eski hocası Evliya Efendi'den de ileri seviyede Kur'an yani tecvid ve kıraat eğitimi alarak çok iyi bir kârî olmuştur. (Dankoff, 2002: 495 - 497, 523-525).

Medrese ve dârükkurra gibi dinî eğitim yapan kurumlarda ve saray gibi özel öğretim ortamlarında aldığı eğitimlerin gerektirdiği formasyon ve donanımla Evliya Çelebi, dinî ve bürokratik birçok görevi yerine getirmiştir. Almış olduğu bu eğitimler sonucunda bürokratik görevlerin yanı sıra muallimlik, imamlık, müezzinlik, aşırhânlık ve kârîlik gibi bir takım örgün ve yaygın din eğitimi hizmeti ile ilgili vazifeleri deruhte edebilmiştir (Dankoff, 2021: 9-10).

Evliya Çelebi'nin aldığı formasyonun kazandırdığı bilgi ve beceriyi mesleki alanda ve uygulama planında gösterebiliyor olması, dini eğitim kurumu olan dârükkurralara dair aktardığı bilgileri ve yaptığı gözlemleri içeriden fotoğraflayan bir paydaş olarak daha değerli kılmaktadır.

Makalede, yaşadığı dönemin canlı tanığı olan Evliya Çelebi'nin Osmanlı coğrafyasında yaptığı seyahatlerde görüp yaşayarak ve öğrenerek edindiği bilgilerden hareketle kaleme aldığı Seyahatname'sinde bahsettiği darülkurralar, bir bütün halinde ele alınacaktır. Böylece bu eğitim kurumlarının programına uygun hafızlık, tecvid ve kıraat eğitimi almış bir kişinin gözünden 17. yüzyıl Osmanlı dârükkurralarının mahiyetinin izah edilmesi hedeflenmektedir. Dârükkurraların fiziki yapısı, eğitim programı, okutulan kitaplar ve gerçekleştirilen merasimler üzerinde durulacaktır. Ayrıca dârükkurralarda Kur'an eğitimi derken bununla kastedilenin Kur'an'ın anlamının öğretilmesi mi, yoksa onun ezberlenmesi ya da güzel ve farklı şekillerde okunması mıdır? Bu ve benzeri sorulara da cevap aranacaktır.

Çalışmamızda; nitel araştırma yöntemi bağlamında incelenen olgu veya durumla ilgili bilgiler ihtiva eden yazılı belgelere ulaşılmıştır. Bu bağlamda yeni bir bütünlük oluşturmaya imkân veren doküman incelemesi veri toplama tekniğinden yararlanılmıştır (Şimşek ve Yıldırım, 2011; Baltacı, 2019). Çalışmamızda bir on yedinci yüzyıl klasiği olan, tarih, coğrafya, dinler tarihi, tasavvuf tarihi ve din eğitimi tarihi gibi pek çok alan için kaynak eser niteliği taşıyan (Tezcan, 2009) Evliya Çelebi Seyahatnamesi başlıca veri kaynağı olarak kullanılacaktır. Ayrıca Öztürk Bitik'e (2015: 14) göre, "Seyahatnâme çok boyutlu ve katmanlı yapısı ile disiplinler arası bir çalışma ile ele alınmayı gerektirdiğinden" zaman zaman konuyla ilgili ulaşılabilen mevcut literatürden de yararlanılacaktır.

1. Dârülerkam'dan Osmanlı Dârükkurralarına Kur'an Öğretiminin Kurumsallaşma Süreci

İslam dininin, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin temel kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'in öğretilmesine Müslümanlar özel önem vermişlerdir. Bununla birlikte Müslüman Kur'an'ın tefsirinin yanı sıra güzel okunmasına, hıfz edilmesine (ezberlenmesine), tecvidine ve farklı okunuş biçimlerine (kıraatına) de ayrıca özen göstermişlerdir. Tarihi süreçte Kur'an'ın tefsirinin tahsili diğer dinî/şerî ilimlerle birlikte umumiyetle medreselerde gerçekleştirilmiştir (Göküş, 2020: 214-215, 222-225). Kur'an'ın tecvid ve kıraat ilimleri formasyonu ile harflerin telaffuzuna ve kelimelerin farklı okunuş biçimlerine dikkat edilerek hıfz edilmesini ve güzel okuyabilme beceri ve yetkinliğini kazandırmak amacıyla zamanla sadece Kur'an-ı Kerim öğretimine tahsis edilen eğitim kurumları oluşturulmuştur.

Hz. Peygamber'e Kur'an'ı Kerimi güzel okuma ve öğretme vazifesi verildiğini "oku" manasına gelen "ikra", "ağır ağır ve dikkatlice okuma" anlamına

gelen “tertil” (el-Furkân, 25/32; el-Müzemmil, 73/4) ve “sesli ve nağmeli okuma” manasında olan “tilavet” (el-Bakara, 2/129) gibi kavramlardan anlamaktayız (Birişik, 2002: 427). Bu bağlamda Hz. Muhammed, Mekke’de ilk Müslümanların Kur’an’ı okuyup öğrenebilmeleri için daha sonra İslam eğitim tarihinde “Dârüerkam” şeklinde nitelenecek olan Erkam b. Ebi’l-Erkâm’ın evini din ve Kur’an eğitim merkezi olarak değerlendirmiştir. Medine’de ise Mescid-i Nebevî’nin girişinde bir kısım sahabelerin barınma ve eğitim yeri olarak kullanılan “Suffe” adını taşıyan mekânda Kur’an eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütmüştür (Hamidullah, 1972: 77).

İslamiyet’in ilk yıllarından itibaren giderek sayıları artan cami ve mescitlerin yanı sıra, kuruluş tarihleri Hz. Peygamber dönemine kadar giden “küttab” ismini taşıyan ve çocukların eğitim gördüğü mekânlar da Kur’an öğretim kurumları olmuştur (Goldziher, 1988: 80). Aynı zamanda “mektep” olarak da nitelendirilen ve “Kur’an okulu” anlamında kullanılan bu küttablar Abbasi döneminden itibaren giderek yaygınlık kazanarak günümüze kadar gelmiştir” (Landau, 2003: 3-4). İbn Haldûn’un tespitlerine göre İslam dinin Kur’an’a dayanması sebebiyle Müslümanlar çocuklara Kur’an öğretimini dinî bir zorunluluk olarak telakki etmişlerdir. Ana dilleri Arapça olmayan milletlerin İslamiyet’i kabul etmesiyle İslam coğrafyasının hızla genişlemesi sonucu Kur’an öğretimine daha da fazla ağırlık verilmiş ve Kur’an eğitimi veren kurumlar yaygınlaşmıştır (İbn Haldun, 2001: 740-741). Mektepler veya küttablar, çocuklara Kur’an okumanın öğretildiği eğitim kurumları olarak öne çıkmaktadır. “Mekteplerdeki dersler öğrencileri, mescid ya da medresede ve cami halkalarında verilen eğitime hazırlıyordu” (Makdisi, 2018: 56).

İslam eğitim tarihinde medreseler kurulmadan önce eğitim kurumları olarak içerisinde farklı İslami ilimlerin okutulduğu ders meclisleri ve ders halklarının olduğu cami ve mescidler ön plana çıkmaktadır (Makdisi, 2018: 43-47). Hz. Peygamber, “Allah’ın evlerinden birinde, Allah’ın kitabını okumak ve kendi aralarında mütalaa etmek (tedârüs) üzere toplanan her topluluğa Allah iç huzuru verir; onları rahmet bürür, çevrelerinde melekler toplanır ve Allah onları meleklerin yanında anar.” (Müslim, “Zikir”, 38) şeklindeki hadisiyle, mescidlerde Kur’an derslerini veya Kur’an eğitim ve öğretimini teşvik etmiştir. İslam âlimlerince hadiste zikredilen “tedârüs” kelimesinin tüm Kur’an ilimlerine hamledebileceği de ifade edilmiştir (Bozkurt,1993: 543).

İslam eğitim tarihinde cami ve mescidlerde özellikle İslamiyet’in ilk dört asrında ileri seviye Kur’an eğitimi ders halkaları tarzında gerçekleştirilmiştir.

Farklı ilimlerin okutulduğu bu ders halkalarına kendilerine özgü birtakım isimler verilmiştir. Nitekim Şam ve Bağdat'taki camilerde ders halkalarının bazılarında "tasdir" denildiği bilinmektedir. Bu tasdir halkaları içerisinde Kur'an eğitimiyle ilgili olanlar da bulunmaktadır. Özellikle Şam ve Kahire camilerinde Kur'an eğitimiyle ilgili çok sayıda tasdir kadrosu ihdas edilmiştir. Hatta XVI. arın ilk çeyreğinde Şam'da Kur'an öğretiminde bulunmak üzere ihdas edilen tasdir kadrolarında yetmiş üç adet "mütesaddir" unvanına sahip öğretim elemanının bulunduğu belirtilmektedir. (Makdisi, 2018: 299-300). Aynı zamanda özellikle Kur'an'ın farklı okunuş biçimleri olmak üzere Kur'an ile ilgili çeşitli anlamlara gelen "seb" kavramı, Kur'an öğretiminin gerçekleştirildiği ders halkaları için de kullanılmıştır. Bu kapsamda Şam'da yirmi dört seb'in olduğu belirtilmektedir (Makdisi, 2018: 56). İbn Cübeyr'in, Şam'daki Kur'an dersleri hakkında verdiği bilgilere göre sabah namazından sonra "seb" denilen Kur'an meclisi veya halkalarında onlarca kişiye kıraat dersi verilmiştir. Ayrıca "kevseriye" denilen ders halkalarında ise Kur'an'ı ezberlemekte güçlük çeken yüzlerce kişiye Kevser suresinden itibaren namaz surelerinin talimi yaptırılmıştır (İbn Cübeyr, 1980: 220-222).

Medresenin kurulup sistemleşmesi akabinde XII. yüzyıldan itibaren hadis ilimlerinin tedrisi için darülhadis ve Kur'an ilimlerinin talimi amacıyla da dârülkur'an gibi belirli dinî ilimlerin öğretiminin gerçekleştirildiği kurumlarının yapımı giderek yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu anlamda ilk dârülkur'an yaklaşık 1009 yılında Şam'da kurulmuştur. Bununla birlikte XIII. asrın sonlarına gelindiğinde dârülkur'anların çok da düzenli bir şekilde gelişmediği dile getirilmiştir. (Makdisi, 2018: 74).

Makdisi'ye (2018: 75) göre içinde cami veya medrese gibi unsurların bulunduğu farklı türde dârülkur'anlar bulunmaktaydı. Nitekim gerek fıkıh öğretimi gerekse Kur'an eğitimi için yapılmış olan Farisiye Medresesi vakıf senedindeki bilgilerden, buradaki Kur'an öğretiminin hafızlık eğitimini de kapsadığı anlaşılmaktadır. (Makdisi, 2018: 278).

Camilerin dışında, medrese ve dârülhadis gibi müesseselerde de başta kıraat ilmi olmak üzere ileri seviyede Kur'an öğretimi yapılmıştır. İbn Batuta, Vâsıt'taki hocalardan özellikle güzel Kur'an okuma dersleri almaya gelen talebelerin kaldığı bir medreseden bahsetmektedir (İbn Batuta, 2004, 260). Dımeşk'teki Eşrefiye Dârülhadisi'nde kırâatı-i seb'a'yı öğreten bir mukrî ve on kişiden oluşan bir talebe grubundan bahsedilmektedir. Bununla birlikte Dımeşk'ta gerek darülhadis gerekse

dârülkur'an olarak kullanılan bir manada hadis ve Kur'an derslerinin bir ortamda verildiği mekânların da olduğu görülmektedir (Nuaymi, 1990, 91-95).

Cami, medrese ve dârülhadislerin dışında sadece Kur'an öğretimi için kurulan müstakil mimariye sahip dinî eğitim kurumu, ilk defa miladi 10. asrın sonlarında veya 11. asrın başlarında dârülkur'ân adıyla inşa edilmiştir. Bu Kur'an eğitim merkezinde genellikle tecvid ve kıraat ilmi tahsil edilmiştir. Burası, kurucusu ve hocasının adıyla Rişâiyye Dârülkur'anı olarak bilinirdi (Nuaymi, 1990, 9-19; Bozkurt, 1993, 244). Şam ve Mısır başta olmak üzere dârülkur'anlar giderek İslam coğrafyasının birçok yerinde inşa edilmeye başlamış ve sayılarında önemli bir artış olmuştur.

Selçuklular döneminde, özellikle Anadolu Selçukluları'nda ileri seviyede yani hafızlık, tecvid ve ilm-i kıraat tahsil edilen eğitim müesseselerine dârülkurradan ziyade dârülhuffaz denilmiştir. "Hafızların evi" manasına gelen dârülhuffâzlarda hafızlığını bitirmiş veya hafızlık yapanlar kıraat ilmi öğrenimi görmekteydiler. Hatta iki katlı dârülhuffazların birinci katının çocukların Kur'an öğretimine; ikinci katının ise hafızların ilm-i kıraat talim ve tahsiline tahsis edildiği de görülmektedir (Konyalı, 2007: 166). Bu arada Selçuklular devrinde kullanılan "dârülhuffâz" isimlendirmesi Osmanlı'lar döneminde de nispeten devam etmiştir. Dârülhuffâzların, hocalarına veya şeyhlerine de "reisülhuffâz" denilmiştir. (Konyalı, 2007: 357-358)

Osmanlı Devleti'nin ilmi açıdan kurumsallaşmasında Selçuklu ve beylikler ile Memlûk hâkimiyetindeki Mısır ve Şam'da takip edilen ilmi usullerin, teamüllerin ve kültürel geleneklerin etkileri oldukça yoğun bir biçimde görülmektedir (İhsanoğlu, 2019: 28). Osmanlılar, kendilerinden önce veya aynı yüzyıllarda hüküm süren ve aynı kültür ve medeniyet havzasından beslenen İslam devletlerinin inşa ettiği dârülkuran ve dârülhuffâzlara benzer Kur'an eğitim merkezlerini ülke coğrafyasının pek çok yerinde inşa etmişlerdir. Osmanlılar bu Kur'an öğretim kurumlarını genellikle dârülkurra olarak isimlendirmişlerdir. Bu dârülkuralar ile ilgili malumata, vakfiyeler ve hocaları hakkında bilgi veren biyografi kitaplarının yanı sıra seyahatnameler marifetiyle de ulaşabilmekteyiz. Bu seyahatnamelerin başında ise Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi gelmektedir.

2. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine Göre Osmanlı Dârülkuraları

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde ziyaret ettiği yerleşim yerlerindeki dârükkurralarla ilgili aktardıklarıyla bilgi ve fikir sahibi olunmasına katkı sağlamaktadır. O, eserinde dârükkurraların binaları, eğitim muhtevası ve programı, ders kitapları, eğitim kademeleri, hoca, talebe, finans ve mezuniyet merasimleri hakkında kayda değer malumatlar vermektedir. Ayrıca bazı şehirlerin ve dârükkurra talebelerinin Kur'an eğitime karşı tutum ve bakışlarına dair oldukça çarpıcı gözlem ve değerlendirmelerde de bulunmaktadır.

2.1. Dârükkurra Olarak Nitelendirilen Yapılar

Osmanlı dârükkurraları, tek tip bir mimari yapı özelliğine sahip değildir. Bozkurt'un (1988: 543-545) da belirttiği gibi Kur'an'ı yüzünden okumanın öğretildiği, hafızlık, tecvid ve kıraat talim ve eğitimlerinin verildiği müstakil dârükkurra binalarının yanı sıra cami ve mescitlerin içerisinde bulunan ve Kur'an öğretiminin gerçekleştirildiği özel bölümlere de dârükkurra denilmektedir. Nitekim daha önce de temas edildiği gibi Makdisi (2018: 75) Osmanlı dârükkurralarına ilham kaynağı olan dârükkur'anların kimilerinin içinde aynı zamanda mescid veya medrese olmasından ötürü farklı türlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Benzer bir durumun, Seyahatname'ye göre Osmanlı dârükkurraları için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Kur'an öğretiminin yapıldığı bazı medreselerin dersane ve talebe hücrelerini dârükkurra başlığı altında zikretmektedir. Dolayısıyla dârükkurraların mimari anlamda tek tip bir yapı özelliği arz etmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Seyahatnamedeki bilgilerden mülhem dârükkurrâları: 1- Müstakil Dârükkurralar, 2- Cami ve Mescidlerle ilintili Dârükkurralar ve 3- Medreselerle ilintili dârükkurrâlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

2.1.1. Müstakil Dârükkurralar

Müstakil dârükkurralar, bağımsız bir yapıya sahip olan ve asli fonksiyonu sadece Kur'an öğretiminin gerçekleştirildiği dinî eğitim kurumlarıdır. Bu eğitim kurumlarında Kur'an'ı yüzünden ve tevcidli bir şekilde okuma, hafızlık, tecvid öğretimi ve kıraat eğitimi verilmiştir. Kur'an öğretim müessesesi olarak inşa edildikleri için ileri seviye Kur'an öğretimi denildiğinde ilk akla gelen eğitim kurumları müstakil dârükkurralardır.

Evliya Çelebi bir yerleşim yerinin dârükkurralarından bahsederken, müstakil olanları diğerlerinden ayırmak için "mahsusen dâr-ı kurra" gibi ifadeler

kullanmaktadır. Nitekim İstanbul Kanuni Sultan Süleyman Dârülkurra'sını (Çelebi, 2006: 148) “ammâ mahsûsen dâr-ı kurrâ olmak için dârülkurrâ-yı Süleymân Hân cümleden mükellef kubbe-i azîmdir” şeklinde tanıtmıştır.

Müstakil dârülkurralar birkaçı hariç umumiyetle bir külliye'nin veya ona benzer bir yapı sisteminin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin (2006: 148; 2003 c: 273) tespitlerine göre müstakil dârülkurralar, “câmi'i kurbünde” yani camilerin çok yakınında, genellikle kubbeli tek katlı ancak, çok nadir de olsa iki katlı yapılardır.

2.1.2. Cami ve Mescit Dârülkurraları

Dinî eğitim asırlarca cami ve mescitlerde yapılagelmiştir. Aynı şekilde cami-mescitler, her boyuttaki Kur'an eğitim ve öğretiminin gerçekleştirildiği dinî eğitim kurumu olarak da işlev görmüşlerdir. Bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı zamanında da genel anlamda Kur'an talimi ile ileri seviye Kur'an eğitimi ifade eden hafızlık, tecvid ve kıraat ilimlerinin öğretimleri camiler ve mescitlerde de deruhte edilmiştir. Vakfiyelerde camilerde her türlü Kur'an talimini ifa edecek şeyhülkurra ve bunların yardımcısı olan halifenin görevlendirilmesi ve gerçekleştirecek eğitimle ilgili bazı şartların yer aldığı görülmektedir (Köşklü, 2000: 276-278).

Seyahatnameye göre Balkanlar, Kırım ve bugün ülkemizin güneydoğusundaki coğrafyalarda Kur'an öğretimi genellikle camilerde gerçekleştirilmiştir. Evliya Çelebi'nin dârülkurra başlığı altında zikrettiği camilerde, Kur'an öğretiminin genellikle yüzünden Asım kıraatının Hafs rivayeti üzere tecvidli Kur'an okumaya yönelik olduğu, hafızlık ve kıraat eğitimi pek fazla söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır (Çelebi, 2001 a: 64, 119; 2001 b: 269; 2002: 244). Çok nadir de olsa Evliya Çelebi (2001 b: 219-220) eserinde dârülkurra başlığı altında Bosna Hersek'teki gibi bazı camilerde Asım kıraatının Hafs rivayeti ve de kıraat-i seb'a üzere Kur'an öğretimi gerçekleştirildiğini dile getirmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde dârülkurra başlığı altında yoğun bir şekilde cami ve mescit ismi zikretmektedir. Müellif müstakil dârülkurralara eşdeğer Kur'an öğretiminin gerçekleştirilmesi nedeniyle cami ve mescitleri dârülkurra olarak da nitelemiş olsa gerektir. Seyahatnameden anlaşıldığına göre de Osmanlı coğrafyasının özellikle müstakil dârülkurraların bulunmadığı bölge ve şehirlerinde Kur'an öğretiminin kahir ekseriyeti cami ve mescitlerde gerçekleştirilmiştir.

Buralarda Kur'an eğitiminin mahiyetinin genellikle Asım kıraatinin Hafs rivayeti üzere tecvidli yüzünden öğretim şeklinde yapıldığı, hafızlık ve ileri seviye kıraat tahsilinin ise çok az bir şekilde gerçekleştiği anlaşılmaktadır

2.1.3. Medrese Dârükkurraları

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, dârükurra başlığı altında Kur'an dershanesi ve hücrelerinden bahsedilmektedir. Dershane ve talebe/suhte hücreleri gibi kavramlar aslında medrese yapı sisteminin unsurlarıdır. Örneğin Evliya Çelebi (2001a: 119), Van'daki "Kur'an dersliklerinin anlatılması" başlığı altında iki Kur'an dersliğinden veya dershanesinden söz etmektedir. Evliya Çelebi, bunlardan birinin Hüsrev Paşa camiiinde olduğunu ifade eder. Ne var ki Eyice (1999: 49-51) Hüsrev Paşa Camii'nin avlusunu çevreleyen yapı sisteminin medrese, dershane ve hücrelerinden (odalardan) oluştuğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla Evliya Çelebi'nin dârükurra başlığı altında zikrettiği, Kur'an öğretilen dershane veya derslikler bu medreseye ait yapı unsurlarıdır.

Vakfiyelerden hareketle 17. ve 18. yüzyıl dârükkurraları üzerine yaptığı çalışmada Köşklü (2000, s. 274-276) 1661 yılında inşa edilen Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi'ndeki medrese dershanesinin ve hücrelerinin bir kısmının dârükurra olarak hizmet vermiş olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Köşklü bahsi geçen çalışmasında, 1700 yılında inşa edilen Amcazade Hüseyin Paşa medresesinin mescit olarak da kullanılan dershanesinin belirli bir yerinde kıraat-ı seb'a ve aşere eğitimi verilmesi şartının vakfiyede yer aldığını da ifade etmektedir.

Medreselerde talebe/suhte hücrelerinin, dârükurra olarak kullanıldığına dair örnekler de bulunmaktadır. 1700 yılında inşa edilen Erzurum Kurşunlu Medresesi'nin on talebe hücrelerinden biri dârükurra olarak tahsis edilmiştir. Her ne kadar 1725 yılında yapılmış olsa da Urfa Debbeghane Medresesi'nin hücrelerinin bitişiğindeki iki adet abdesthanenin üzerinde yer alan büyük bir medrese hücreleri, dârükurra olarak kullanılmıştır (Memiş, 1988, s. 40-43). Dolayısıyla bu durum bize Seyahatname'de medreselerin ve onların hücrelerinin aynı zamanda dârükurra olarak da isimlendirilmesini açıklar mahiyettedir.

Seyahatname'de dârükurra başlığı altında zikredilmese de çok az sayıda da olsa bazı şehirlerin medreselerinde Kur'an öğretimine dair hafızlık eğitiminin verildiğine ve tecvid ilminin öğretildiğine değinilmektedir. Bu bağlamda Evliya Çelebi, Kırım Bahçesaray'daki medreselerde hafızlık eğitiminin gerçekleştirildiğini

(Çelebi, 2011a: 517), yine günümüzde Kuzey Irak'ta bulunan İmadiye'deki bütün medreselerde diğer ilimlerinin yansira tecvid ilminin de öğretildiğini dile getirmektedir (Çelebi, 2001 a: 306).

Evliya Çelebi, hafızlık, tecvid ve kıraat eğitim ve öğretiminin verildiği mekânların tümünü, çok az sayıdaki istisnalar bir yana, dârülkurra başlığı altında ele almıştır. Tefsir dışında yüzünden okuma ve hafızlık ile ileri seviye Kur'an eğitim ve öğretim derslerinin verildiği cami-mescit ve medreseleri de dârülkurra olarak nitelendirilmiştir. Ona göre Kur'an öğretimi, özellikle hafızlık, tecvid ve kıraat eğitimi bir mekânda veriliyorsa, bu durum orasının dârülkurra olarak isimlendirilmesi veya bu başlık altında ele alınması için yeterlidir. Onun için Seyahatname'de dârülkurraların sayısı oldukça kabarık çıkmaktadır. Buna göre asıl ve tek fonksiyonları hafızlık, tecvid ve kıraat öğretimi olan dârülkurraların sayıları verilirken bu hususa dikkat etmek gerekir. Zira Evliya Çelebi'nin dârülkurra başlığı altında ele aldığı birçok yapı gerçek anlamda dârülkurra değil, Kur'an öğretiminin de gerçekleştirildiği cami, mescit ve medrese gibi dinî eğitim kurumlarıdır.

2.2. Eğitim Mahiyeti

Dârülkurralardaki Kur'an öğretiminin mahiyetini genel olarak Kur'an'ın tefsirini öğrenmekten ziyade Kur'an'ı tecvidli yüzünden okuma, hafızlık, tecvid ve kıraat eğitimleri oluşturmaktadır. Bu eğitimlerin ne anlama geldiğinin izah edilmesi yerinde olacaktır.

2.2.1. Yüzünden Okuma Eğitimi

Kur'an'ı yüzünden okumayı öğrenme ile Kur'an'ın tecvid kaidelerine çok fazla bağlı kalınmadan harflerin, kelimelerin ve cümlelerin basitçe okuyabilme becerisinin kazandırıldığı bir eğitim kastedilmektedir. Evliya Çelebi bazı şehirlerdeki dârülkurraları anlatırken, şehir halkının hafızlığa önem vermeyişini ve şehirde hafızın olmamasını tecvid ilmine önem verilmemesine bağlamaktadır (Çelebi, 2001 b: 191). Bununla birlikte Evliya, tecvid ilmine önem verilmediğinden dolayı hafızlığın yapılmadığı şehirlerdeki dârülkurralarda, Asım kıraatinin Hafs rivayetini göre Kur'an öğretiminden bahsetmektedir (Çelebi, 2001 b: 289). Tecvid ilmine önem verilmeyen yerleşim yerlerindeki dârülkurralarda yüksek muhtemel çok fazla tecvid bilgisi gerektirmeyen alt seviye Kur'an'ı yüzünden okuma eğitimi verildiği sonucuna varılabilir. Ayrıca ebced veya hece merkezli basit bir şekilde Kur'an öğretiminin ebced veya sıbyan mekteplerinde çocuklara yönelik verildiği

(Kevakib, 2015: 71; Çelebi 1999a: 51) düşünöldüğünde, dârükkurralardaki Kur'an'ı yüzünden okuma eğitimine umumiyetle ergenlik çağındaki ve yetişkinlik dönemindeki bireylerin iştirak etmesi yüksekle muhtemeldir.

2.2.2. Hafızlık Eğitimi

Kur'an'ın tamamını ezberletme öğretimine hafızlık eğitimi; bu eğitimi alan kişiye de 'hafız' denir. Hafızları, Hz. Peygamber "mukaddes ve mükerrem sayfaları taşıyanlara benzeterek, hafızların onlarla beraber cennette olacağını müjdelemiştir" (Buhari, 2000: 425). İslamî gelenekte "hafız" kelimesiyle eş anlamlı "hâmil-i Kur'an" ve bunun çoğulu "hameletü'l-Kur'an", ayrıca Kur'an ile meşgul olanlara "ehlü'l-Kur'an" ve "sâhibü'l-Kur'an" denilmiştir. Bir hadiste, Kur'an'ı ezberleyip unutmayan hâmil-i Kur'an'a saygının Allah'a saygı olduğu dile getirilmiştir (İbn Mâce, 2000: 2002-2003). Yine bir birçok hadiste sâhibü'l-Kur'an olanların bildiği ayetler sayısınca ahiretteki derecelerinin yüksek olacağı ifade edilmiştir (Tirmizî, 2000: 1332). Evliya Çelebi de Seyahatnamesi'nde Kur'an hafızı olmanın insana manevi güç kazandırdığını ve hatta Allah'ın kendisini düşmanlardan hafızlığı sayesinde muhafaza ettiğini dile getirir. Bir keresinde düşmanın eline esir düşmemek için yaptığı duasında Evliya Çelebi (2010 c: 475) "bu taşıdığım Kur'an-ı azim ve Furkan-ı mecidini kâfire nasip etme, Kelam-ı kadimin yüzü suyuna beni kâfire esir etme... Hamd O koruyucu Allah'a ki bu Kur'an hafızı olan hakiri koruyup bir zarar isabet ettirmedi" ifadelerine yer vermiştir: O, hafızı, Kur'an'ın ete kemiğe bürünmüş, mücessem hali olarak algılamaktadır.

Kur'an'ın İslamiyet'in ilk yıllarda sahifelerden ziyade hafızalarda muhafaza edilmesi ve Hz. Peygamber'in hadislerinde hafızlığa yönelik motive edici mesajların olması İslam coğrafyasının kahir ekseriyetini hafızlığa ve hafızlık eğitime önem vermeye sevk etmiştir (Cebeci, 2010: 12). Hafızlık eğitime karşı Osmanlı coğrafyasında da çok büyük ilgi duyulmuş, bunun için dârükkur'an ve dârülhüffaz olarak da nitelendirilen dârükkurra adını taşıyan Kur'an öğretim kurumları inşa edilmiştir. Kur'an öğretimi için tesis edilen dârükkurralardaki en önemli ve yaygın eğitim faaliyetlerinden biri de hafızlık olmuştur.

Seyahatname'den hareketle Osmanlı dârükkurralarında hafızlık eğitiminin müstakil dârükkurralarda daha fazla, (Çelebi, 2005 b: 28; 2006: 580; 2011 c: 82), cami ve mescitlerin dârükkurra bölümlerinde nispeten daha az (Çelebi, 2010 b: 769), dârükkurra başlığı altında zikredilen medreselerde ise neredeyse yok denilecek kadar az gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı coğrafyasının genelinde hafızlık eğitimine oldukça yoğun bir ilgi ve istek söz konusu iken, bazı şehirlerde farklı nedenlerden dolayı hafızlığa pek fazla talep olmamış ve o şehirlerin dârülkurralarında bu eğitim verilememiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu şehirlerin hafızlığa ve hafızlık eğitimine bakışıyla ilgili önemli tespit ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. O, Diyarbakır gibi bazı şehirlerde âlim ve fazıl olmaya engel olacağı düşüncesiyle hafızlığa rağbet edilmediğini (Çelebi, 2001a: 27, 306); bir kısım şehirlerde de halkın küçüğüyle büyüğüyle, kadınıyla kızıyla Kur'an'dan ziyade, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin Envârü'l-âşıkîn ve Muhammediye isimli kitaplarını ezberlemeyi yeğlediğini belirtmektedir (Çelebi, 2001 b: 34, 158). Ona göre Belgrad'da halk tüccar olduğu için hafızlık eğitimi ile ilgilenmemekte (Çelebi, 2001b: 191); Üsküp'te ise halk hafızlık eğitimine ehemmiyet vermemektedir (Çelebi, 2001 b: 289).

Budin gibi serhat yani sınır boylarındaki şehirlerin ise ne dârülkurraları ne de hafızları bulunmaktadır. Bunun sebebini Evliya Çelebi kendine has üslubuyla, “zîrâ bu serhadlerde bir alay mücâhidün fi-sebilillah hacıyân gâziyân âşıkân sâdikân muhibbân yeridir. Ve şeb ü rûz ceng ü cidâl ve harb ü kitâl yeridir. Hey'et ve hikmet okuyan ihtimâlcî olan âdem bu dâr-ı diyârda deyyâr bir hafta karâr edemeyüp elbette firâr eder.” (Çelebi, 2006: 143) ifadeleriyle açıklamaktadır. Çelebi'ye göre ne Kur'an'ın ne de astronomi ve felsefe gibi ilimlerin, savaş sathı olması ve de ilgilenenin bulunmaması gibi nedenlerle sınır boylarında, öğretimi mümkün olmamıştır.

Osmanlı coğrafyasının genelinde hafızlık eğitimine büyük önem verilirken, bazı şehirlerde çok fazla ilgi gösterilmediği anlaşılmaktadır. Şehirlerin bir kısmında diğerleriyle kıyaslandığında hafız yok denecek kadar azdır. Bazı şehirlerde de halkın Kur'an'dan ziyade, diğer bazı kitapları ezberlemeye daha fazla önem verdiği görülür. Evliya Çelebi bu durumu şehirlerin ilim anlayışı, ticari, kültürel, sosyal yapısı ve iklim özelliği gibi birtakım nedenlere bağlı olarak açıklar. Dolayısıyla şehirlerin Kur'an öğretimine karşı tutum ve davranışları farklı etkenlere göre değişebilmektedir. Bu durum bir yerleşim yerindeki dârülkurraların sayısını ve programlarını etkilemiştir. İslam eğitim tarihi araştırmalarında bu tür değişkenlerin dikkate alınması gerekir.

2.2.3. Tecvid Eğitimi

Tecvidi, Çetin (2011: 253) “Kur'ân-ı Kerim'i harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edip vakıf, vasıl, sekte vb. tilâvet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı

öğreten ilim" olarak tanımlamaktadır. Konusu, Kur'an'ı Kerim harflerinin telaffuzu olan tecvid ilminin gayesi Kur'an-ı Kerim'in terfîl ile ve hatasız bir şekilde okunmasını sağlamaktır. Tecvid eğitimi teorik bilginin yanında harflerin mahreç ve sıfatlarının telaffuzunda meleke kazabilmek için fem-i muhsin sahibi bir hocanın gözetiminde uygulamanın ve yoğun alıştırmaların söz konusu olduğu bir faaliyettir (Saçaklızâde, 2009: 165-170).

Evliya Çelebi, tecvid ilminin Osmanlı devletinde temellerini atan ve harflerinin mahreçlerine dikkat ederek Kur'an'ı okuyabilme geleneğini başlatan kişinin İbnü'l- Cezerî olduğunu belirtir. Onun, Kitâb-ı Cezerî diye bilenen eserini talebeler ezberler ve harflerin mahreçleri ile ilgili soruları cevaplayabilirlerdi (Evliya, 2010 a: 734-735). Osmanlı eğitim sisteminin genel karakteri olarak ezberin tecvid ilminde de ön planda olduğu görülmektedir. Kitaplarda olan bilginin, hafızalarda da olması çok önemli bir eğitsel unsur olarak değerlendirilmektedir.

Seyahatname'den anlaşıldığı kadarıyla bir bilim dalı olarak tecvid ilminin öğretimi ile tecvidli Kur'an okumayı ve ezberletmeyi birbirinden ayırmak gerekir. Bazı dârülkurralarda başlı başına bir bilim dalı olarak tecvid ilminin öğrenimi yapılırken; diğer bazılarında ise Kur'an'ın tecvidli okuma ve ezberleme öğretimi söz konusudur (Çelebi, 2006: 259). Tecvid ve kıraat ilimlerine ve tecvid ile Kur'an öğrenmeye ve okumaya, Osmanlı İslam coğrafyasının geneline bakıldığında önem verilirken, her yerde istenilen seviyeye ulaşamadığı da anlaşılmaktadır (Çelebi, 2011a: 549). Tebriz'de yirmi dârülkurra olmasına rağmen Evliya Çelebi'nin değerlendirmesine göre halkı Acem olup tecvidli Kur'an okuyamamakta, ayetleri yanlış ve eksik okumaktadır (Çelebi 1999a: 124).

Bazı yerleşim yerlerinde camilerde dârülkurralar açılmadan önce tecvidli Kur'an okuyamayan halk, dârülkurralarda verilen eğitimlerin etkisiyle Kur'an tilavetlerini istenilen seviyeye getirebilmiştir (Çelebi, 1999 b: 104). Dolayısıyla her hangi bir yerdeki dârülkurralar, halkın Kur'an okuyuşunu olumlu yönde etkileyerek fark yaratmıştır.

Seyahatname'den anlaşıldığı kadarıyla dârülkurraların neredeyse hepsinde tecvidli Kur'an öğretiminin verildiği görülmektedir. Dârülkurraların Kur'an'ı tecvidli okuyabilme becerisini kazandırmada olumlu etkileri olmuştur. Başlı başına tecvid ilminin öğretimi ise genellikle kıraat ilmi ile birlikte söz konusudur. Ancak azımsanmayacak bir oranda da yüzünden Kur'an öğretimi ve hafızlık eğitimi

gerçekleştirilirken ileri seviyede tecvide dair bilginin öğretildiğini söylemek de kuvvetle muhtemeldir.

2.2.4. Kıraat Eğitimi

Kur'an ilimlerinden biri olarak "kıraat" İbnü'l-Cezerî'ye göre (1999: 3) "Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir". Kur'an'ın farklı okunuş tarzlarından her birine kıraat denilmiştir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde kıraatten, dinleyenin rahat bir şekilde anlayabileceği tarzda Kur'an'ın tertil üzere dikkatlice yavaş yavaş güzel sesle okunması anlaşılmaktaydı. (Buhari, 2000: 436-437). Zamanla Kur'an'ın farklı okuyuş tarzları üzerine yoğunlaşmış ve bir ilim dalı olarak "kıraat ilmi" ortaya çıkmıştır. Bu ilimle ilgili çok fazla kavram ve literatür oluşmuştur. Kur'an'ı tilavet eden anlamında "karî" ve bu kelimenin çoğulu "kurrâ" gibi daha pek çok terim kıraat ilmiyle ilgili eserlerde yer almaktadır. (Birişik, 2002: 426-433)

İslam eğitim tarihinde Kur'an öğretimiyle ilgili müstakil öğretim okullarının açılmasının aslında kıraat ilminin tadrisiyle ilgili olduğu görülmektedir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Kur'an öğretimiyle ilgili Şam'da ilk dârülkuran'ı XI. asırda inşa eden Rişâ' b. Nazîf, İbn Âmir kıraatini çok iyi bilen biriydi (Nuaymî, 1990: 9-10). Daha sonra XIV. ve XV. asırda açılan dârülkuranların her biri kıraat ilminde derinliği olan âlimler adına tesis edilmiştir (Bozkurt, 1993: 244).

Osmanlılarda kendilerinden önceki Müslüman devletlerden ve coğrafyalardan etkilenecek Kur'an öğretimine dair, özellikle Kıraat ilminin tadrisine yönelik dârülkurra adında eğitim kurumları inşa etmişlerdir. Bu eğitim müesseselerinde gerçekleştirilen ileri seviye Kur'an öğretiminin en önemli unsurlarından birini de kıraat eğitimi oluşturmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde kıraat eğitiminin kurumsallaşması ve resmîyet kazanması, Yıldırım Bâyezid'in (ö. 1403) İbnü'l-Cezirî'yi, Bursa Ulu Cami Darülkurra'sında vazifelendirmesiyle gerçekleşmiştir (Baltacı, 2005: 23-24). Evliya Çelebi, İbnü'l-Cezerî ve onun pek çok kez şerhi yapılmış tecvid ilmiyle ilgi yazdığı Cezerî diye maruf eseri hakkında bilgi verirken "hâlâ Hazret-i Kur'an'ı mehâric-i hurûfiyle kırâ'at etmek Muhammed Cezerî hazretlerinden kalmıştır" (Evliya, 2001 a: 318-319) ifadeleriyle Osmanlı'da tecvid ve kıraat ilimlerinin başlangıcına işaret etmiştir.

Akaslan'a (2018, 1087) göre; "Osmanlı döneminde kıraat ilmi, gerek bu sahada öne çıkmış kıraat âlimlerini saltanat merkezine davet etmek, gerekse kıraat üstadlarına ve öğrencilerine uygun ortam hazırlamak suretiyle sultanların özel ilgi gösterdikleri bir alan olmuştur". Nitekim Kânûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 1566) emri üzerine tecvid ve kıraat ilmi ve öğretiminde tanınmış Ahmed Mesyerî (ö. 1597) Mısır'dan İstanbul'a davet edilmiş, Eyüp Sultan Camii'ne imam tayin edilerek, kıraat öğretiminde Teysir metodu üzere eğitimde bulunmuştur (Karaçam, 2011: 249). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde hafızlık, tecvid ve kıraat eğitimini aldığı hocası Evliya Efendi'nin de hocası olan ve eserinde Hazret-i Ahmed Efendi el-Mısırî ve onun tecvid ve kıraat öğretimiyle ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: "eş-şeyhü's-şüyüh sâhibüt-tecvîd ve'l-kırâ'e Hazret-i Ahmed Efendi El-Mısırî: Mu'allimü's-sultân ve sâhib-i dârü'l-kur'ân idi. Rûm'da kırâ'at ile Kur'ân-ı azîmi tilâvet etmek bunlardan kalmışdır. Eyyüb Sultân câmi'inin imâmı iken bin târihinde intikâl eyleyüp Sokullu Mehmed Paşa türbesi sâhasında âsüdedir. Bu hakîr'in üstâdı Evliyâ Efendi'nin üstâdıdır. Rahmetullâhi aleyhimâ." (Çelebi, 1 / 195-196).

Seyahatname'de gerek müstakil dârükurralar gerek cami ve medreselerdeki dârükurralarda kıraat eğitiminin yapıldığına dair yeteri derecede bilgi bulunmaktadır. Seyahatname'den hareketle bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla her şehir ve her bir dârükurrada kıraat eğitimi verilmemektedir. Ayrıca bunların çoğu müstakil bir yapıya sahip dârükurra da değildir. İstanbul (Çelebi, 2006: 148), Trabzon, Amasya (Çelebi, 2005 b: 107, 217), Antakya, Filibe, Edirne (Çelebi, 2006: 73-74, 501, 581), Diyarbekir (Çelebi, 2010 a: 43), Tokat, Gelibolu, Bosnahersek (Çelebi, 2010 b: 91, 426, 583-584), Manisa, Halep ve Şam, Mekke (Çelebi, 2011 c: 82, 402, 854), Tire (Çelebi, 2005 a: 184) ve Kahire (Çelebi, 2007: 127) gibi şehirlerdeki darükurraların bazılarında kıraat eğitimi verilmektedir. Osmanlı coğrafyasında en yaygın ve yoğun bir şekilde kıraat eğitimin verildiği şehir Kahire'dir. Evliya Çelebi'nin (2007: 127) tespitlerine göre bu şehir üç yüz yetmiş adet dârükurrası ve yedi yüz şeyhülkurrası ile İslam dünyasında kıraat ilminin tedrisinde dikkat çekmektedir.

Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında kıraat eğitimi verilmektedir. Ancak Kahire istisna edilirse, Evliya Çelebi'nin seyahat ettiği yüzlerce şehir içerisinde dârükurralarında kıraat eğitiminin verildiği şehir sayısı çok da fazla değildir. Seyahatname'ye göre Osmanlı coğrafyasında hatırı sayılır derece darükurra olmasına rağmen, buralardaki Kur'an eğitiminin hafızlık ve genel olarak Âsım

kıraatinin Hafs rivayeti üzere tecvidli Kur'an okuma öğretimi yoğunluklu olduğu söylenebilir.

2.3. Ders Programları ve Kitapları

2.3.1. Ders Programları

Geleneksel dinî eğitim kurumlarının modern anlamda bir programa sahip olmadıkları ifade edilmektedir (İhsanoğlu, 2019: 33-41). Aynı şekilde darülkurralarda da modern anlamda bir müfredat programdan bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu durum, bu kurumlarda eğitim-öğretimin gelişi güzel yapıldığı anlamına da gelmemelidir. Bununla birlikte tüm darülkurraları kapsayan standart ve merkezi bir program uygulaması da mevcut değildir. Bu kurumların nihai amacı hafızlığıyla, tecvid ve kıraat ilmi bilgisine sahip ve bunu uygulama becerisine dönüştürmüş üst düzey, profesyonel Kur'an okuyucusu (karî veya kurrâ) yetiştirmektir. Bu hedefe ulaşılabilmesi için Kur'an öğretiminde birbiriyle ilintili birkaç aşamadan geçilmesi gerekmektedir. Bunları yüzünden tecvidli Kur'an okuma, hafızlık, ilm-i tecvid ve ilm-i kıraat öğretim ve eğitimleri olarak birbirini takip eden dört aşama şeklinde sıralamak mümkündür.

Osmanlı ilim ve eğitim geleneğinde herhangi bir ilmin öğrenimi üç aşamalı bir şekilde gerçekleşmekteydi. Bu düzeyler kişinin o ilimdeki ilmi müktesebatını veya akademik seviyesini de ifade etmesi bakımından önemlidir. Bunlar iktisâr, iktisâd ve istiksâ olmak üzere üç mertebe olarak isimlendirilmiştir (Saçaklızâde, 2009: 142; İnce ve Atay, 2019, 511-516). Bu bağlamda, Kur'an öğretiminde de bir düzeylendirme söz konusu olmuştur. Buna göre, başlangıçta Kur'an'ı tecvid ile öğrenmek iktisâr; başından sonuna kadar ezberleyip hafız olmak iktisâd ve kıraatlerini bilmek ise istiksâ derecesi olarak kabul edilmiştir. Bir başka ayrıma göre de Kur'an öğretiminde hafız olmak iktisâr; mütevatir kıraatleri bilmek iktisâd ve bunların dışındaki daha ileri Kur'an bilgisi ise istiksâ seviyesi olarak nitelendirilmiştir. (Kevâk-i Seb'a Risâlesi, 2015: 72). Bu durum dârülkurralardaki program çeşitliliğini izah eder mahiyettedir.

Osmanlı devletindeki Kur'an öğretim süreci, 1741 yılında kaleme alınan "Kevâk-i Seb'a Risâlesi" adlı eserde açıkça ortaya konulmuştur. Konumuza açıklık getireceği düşüncesiyle burada buna değinmek faydalı olacaktır. Buna göre, öncelikle Elif-ba öğrenilir, ardından hece tabir edilen bir tarzda harfler terkip edilerek Kur'an'ı Kerim baştan sonuna kadar talim edilirdi. Akabinde tecvidi iyi

bilen bir hocanın gözetiminde Kur'an'ı Kerim tecvidli olarak hatmedilip, teorik tecvid bilgisi öğrenilirdi. Bunun için muhtasar bir tecvid risalesi okunurdu. Kişi istidadı var ise hafızlık eğitimi alır ve Kur'an'ı tamamen hıfz ederdi. Hafızlık eğitiminden sonra Kıraat eğitimi alınır (Kevâkib-i Seb'a Risâlesi, 2015: 71; İnce ve Atay, 2019, 516-517). Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre genel olarak Kur'an eğitiminde "Elif-ba" onun tabiriyle "ebced" öğretimi ve hece üzere Kur'an'ı okuma öğretimi sıbyan mekteplerinde gerçekleştirilirdi. Nitekim bu durumu, Evliya Çelebi'nin (1999a: 51) "dârü't-ta'lîm-i sıbyân u tıflân-ı ebced-hân" başlığı altında Trabzon mektepleri hakkında bilgi verirken kullandığı "mu'allim-i sıbyânın nâ-reşide tıflân-ı ebced-hanları için binâ olunmuş bir dârü't-ta'lîm-i Kur'andır" şeklindeki ifadeleri de teyit etmektedir. Kur'an öğretiminin tecvidli Kur'an okuma, hafızlık ve ileri tecvid bilgisi ile kıraat eğitimi aşamaları umumiyetle darükkurallarda gerçekleştirilmiştir.

Kur'an öğretiminin her bir seviyesine göre dârükkurallardaki uygulanan programların farklılaştığını söylememiz olasıdır. Dârükkuralların büyük bir kısmının programında sadece yüzünden tecvidli Kur'an talimi yer almaktaydı. Yüzünden Kur'an öğretimi ise genellikle Asım kıraatının Hafs rivayeti üzere gerçekleştirilmekteydi (Çelebi, 2006: 237; 2010 a: 132, 263; 2011 b: 629).

Dârükkuralların bazılarında sadece hafızlık eğitimi gerçekleştirilirken, diğer bir kısmında ise hafızlık ile birlikte ilm-i tecvid öğretimine yer verilmekteydi. Bazılarında ise hafızlık, tecvid ve kıraat eğitimleri birlikte verilebilmekteydi (Çelebi, 1999 a: 51). Seyahatname'ye göre dârükkurallardaki kıraat programı da farklılık arz etmektedir. Dârükkuralların büyük bir kısmında kıraat eğitimi programı kıraat-ı seb'a, aşere ve takrib şeklindeydi (Çelebi, 2005 b: 217; 2006, 73-74). Bazı dârükkurallarda daha çok Hafs rivayeti, daha sonra İbn Kesir kıraati yoğunluklu kıraat-ı seba programı uygulanırdı (Çelebi, 2006: 501; 2010 b: 91, 583-584). Bazı dârükkurallarda hafızlık programı olmamasına rağmen, tecvid ve kıraat-ı seba ve kıraat-ı aşere programının olduğu görülmektedir (Çelebi, 2010 a: 43). Bazı şehirlerin dârükkurallarında ise sadece tecvid eğitiminin olduğu dikkati çekmektedir (Çelebi, 2011 b: 191).

Osmanlı dârükkurra programlarındaki Kur'an'ın öğretiminin gerçekleştiği kıraat yani Kur'an'ın okunuş biçimi bir coğrafyadan diğerine, bir şehirden ötekisine değişebilmekteydi. Anadolu, Balkan, Kırım ve Kafkas coğrafyalarında genellikle Asım kıraatının Hafs rivayetine; Mısırda ise umumiyetle Ebu Amr kıraati ile Nâfi' kıraatının Kâlûn rivayetine göre Kur'an eğitim ve öğretimi gerçekleştirilmiştir. Bu

durum Evliya Çelebi'nin eserindeki “ammâ cümleden Mısır'da kavli-i Kâlûn ve kavli-i Ebû Amr kavli üzre okumak makbuldür, ammâ Rûm'da Hafs kırâ'atı makbuldür”, (Evliya, 2007: 127) ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu ise darükkuralardaki program farklılaşmasını açıkça göstermektedir.

2.3.2. Program Farklılaşmasının Nedenleri

Evliya Çelebi'nin eserinde belirttiklerinden hareketle bu program farklılaşmalarının pek çok nedeni bulunmaktaydı. Osmanlı coğrafyasının bir kısım şehirlerindeki darükkuraların eğitim programında hafızlığın yer almayışı, hafızlığa karşı akademik yani ilmi anlamda negatif bir tutumun olmasındandır. Diyarbakır'daki cami darükkuralarında tecvid ve kıraat öğretim ve eğitimi gerçekleştirilirken, hafızlık eğitimi yok denecek kadar azdır. Evliya Çelebi (2001 a: 27) bu durumu “ilm-i hıfza mukayyed olan fâzıl olamaz, deyü ilm-i hıfza takayyüd etmezler” şeklinde izah etmektedir.

Darükkuraların bulunduğu bazı şehir halkının gerek sosyolojik özellikleri gerekse ticaretle meşguliyetleri tecvid ve hafızlık eğitimini olumsuz yönde etkileyebilmiştir. Evliya Çelebi, Belgrad'da halkın tecvid ilmi ve hafızlık konusundaki yetersizliğini “lâkin ahâlîsi Boşnak ve Potur ve tüccâr olmağile ilm-i tecvide mukayyed olmadıklarından hâfiz-ı Kur'ân'ı yokdur.” (Çelebi, 2001 b: 191) biçiminde ifade etmektedir.

Evliya Çelebi'nin darükkurra başlığı altında da ele aldığı camilerde şeyhülkuraların görev yapmasına rağmen kıraat eğitiminin verilemeyişi halkın hafızlığa yatkın olmamasına ya da gerekli önemi vermeyişine bağlamaktadır. Bunu Evliya Çelebi kendine has üslubuyla şu şekilde ifade etmektedir: “Cümle selâtin cevâmî'lerde şeyhül-kurrâlar vardır, ammâ kırâ'at-i Hafs'dan gayrı Seb'a ve Aşere ve Takrîb kırâ'atları okunmaz, zîrâ halkı ilm-i hıfza mukayyed olmayup hâfizları yokdur.” (Çelebi, 2001 b: 289). Bir yerde halkın hafızlık öğretimine ilgisinin olmaması hem hafızlık eğitimini hem de kıraat eğitimini doğrudan etkilemektedir. Bu durum darükkurra programlarında da kendini hissettirmektedir. Ayrıca tecvid, hafızlık ile kıraat eğitimi arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Hafızlık eğitimi için tecvid eğitimi; Kıraat eğitimi için de hafızlık eğitimi adeta ön koşul olarak telakki edilmektedir.

Darükkuraların bir kısmında yetkin şeyhülkuralar olmadığı için kıraat eğitiminin verilemediği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, Hafs rivayeti üzere Kur'an

taliminin gerçekleştirildiği Girit Yanya darülkurralarındaki benzer durumu şu şekilde açıklar: “ammâ cümle hâfiz-ı Kur'ân-ları azdır ve Seb'a ve Aşere ve takrîb kırâ'atı okudur ehl-i şeyhi'l-kurrâları yokdur. Ancak Hafs kırâ'atı üzre tilâvet-i Kur'ân ederler.” (Çelebi, 2003 b: 285).

Darülkurraların bazılarında kıraat eğitiminin verilemeyişi Evliya Çelebi bu eğitime istidatlı ve yetenekli öğrencinin olmayışına bağlamıştır. Bununla ilgili olarak da o (Çelebi, 2003 b: 342) “ilm-i tecvîd şeyh-i kurrâları vardır, ammâ vücûhât okur müsta'id talebeleri yokdur. Ancak Hafs kırâ'atı üzre hamele-i hâfiz-ı Kur'ân necîb ü reşîd sıbyân tâlibânları var” ifadelerini kullanmıştır.

Programlardaki bu farklılığın nedenleri ile ilgili Evliya Çelebi, oldukça ilgi çekici ve dönemi için ileri denilebilecek tespit ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Darülkurralarda Kur'an öğretiminin her aşamasında özellikle kıraat eğitimi verebilecek yeterli donanıma sahip şeyhülkurranın olmaması önemli bir faktördür. Ayrıca darülkurralarda her öğrencinin gerek hafızlık gerekse kıraat eğitimine yeterliğinin ve yeteneğinin olmaması bir diğer husustur. Bazı yerlerde halkın gerek tecvidli Kur'an okumaya gerek hafızlığa gerekse kıraat eğitimine ticari, sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı ilgisizliği; bazı şehirlerde özellikle “hafız olan âlim olamaz” anlayışı yine program farklılığının nedenleri arasındadır. Bazı darülkurraların vakıflarının yeterli olmayışı ileri seviyede Kur'an öğretimi almayı engellemiştir. Osmanlı coğrafyasındaki bazı şehirlerde yaygın olan Muhammediyye gibi kitapları ezberlemenin, Kur'an'ın hızından daha önemli görülmesi de dikkat çekici bir durumdur. Yine Osmanlı coğrafyasının bazı bölgelerinde kıraat tercihlerinin –Anadolu ve Rumeli'de Hafs rivayetinin, Mısır'da Ebu Amr kıraati ve Kâlûn rivayetinin tercihi gibi- farklı olması darülkurralardaki Kur'an öğretim programlarını farklılaştırmıştır.

2.3.3. Ders Kitapları

İslam ve Osmanlı eğitim sistemi hoca ve kitap merkezlidir. İcazetnamelerde bir talebenin eğitim gördüğü hocalarının ve okuduğu veya takip ettiği kitapların isimleri yazardı. Bir kişinin eğitim-öğretim süreçlerinden geçtiğinin en başta gelen ispatı icazetnamesinde yer alan hoca ve kitap isimleriydi (Akpınar, 2000: 393-400; Idriz, 2003: 182).

Dârülkurraların isimlerinden de anlaşılacağı üzere öğretim alanı daraltılmış olduğundan İslam coğrafyasının genelinde okutulması gelenek haline gelmiş kitaplar

ders programlarında yer almıştır. Bu kitapların neler olduğunu bahsi geçen eğitim kurumlarının mevcut olduğu dönemlerde yazılan kitaplardan anlamak mümkündür (Atay, 1981: 172). Nitekim Sadi Efendi'nin dârülkurrasında Kur'an eğitimi alan Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde kendi Kur'an eğitim sürecinden bahsederken bahsi geçen eğitim kurumlarında okutulan kitaplar hakkında önemli ipuçları vermektedir. Onun anlattığına göre babası onu 12 yaşında Padişah imamı şeyhülkurra ve şeyhü'ş-şüyuh olan Evliya Efendi'den hafızlık eğitimi aldırıştır. Hafızlığını Asım kıraatinin Hafs rivayeti üzere, lahn-ı celî ve lahn-ı hafî etmeden ve el- Cezerî'nin kıraat ve tecvid kitabında belirttiği üzere harflerin mahreçlerine ve diğer tecvid kaidelerine riayet ederek tamamlamıştır. Daha sonra İbn Kesir kıraati üzere Kur'an'ı hatmetmiştir. Ayrıca hafızlık, tecvid ve kıraat hocası Evliya Efendi ve şeyhülkurraların huzurunda Cezerî ve Şâtibî'nin kitaplarını ezbere yedi saate tamamlamıştır. Kıraat-ı seb'a üzere Kur'an'ı Yusuf suresine kadar Evliyâ Mehmed Efendi'den, onun ölümü nedeniyle Yasin suresine kadar Padişah İmamı Sami Yusuf Efendi'den onun vefat etmesi sebebiyle de Sultan Selim Han Camii imamı Sami Efendi'den Kıraat-ı seba'yı tamamlamıştır (Çelebi, 2010 c: 175).

Seyahatnamesinde Evliya Çelebi “ve Şeyh Şâtibî ve İmâm-ı Cezerî kitâbları tilâvet olunur” (Evliya, 9/ 86) ifadeleriyle Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtibî (ö. 590/1194) ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) eserlerinin yaşadığı dönemdeki Osmanlı darülkurralarında ders kitabı olarak okunduklarına işaret etmiştir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde birçok yerde zikrettiği gibi (Evliya, 1/173; 2/51; 3/244; 10/ 127) Osmanlı darülkurralarında kıraat eğitiminde ders kitaplarından biri Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtibî'nin (ö. 590/1194) “eş-Şâtibiyye” adıyla meşhur olmuş “Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî” adlı eseridir. 1173 beyitten oluşan bu eser “Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Teyisîr fi'l-kırâ'ati's-seb' adlı kitabının manzum şeklidir” (Çollak, 2010: 377). Ayrıca kitapla ilgili Çollak (2010: 379), “eserin kıraat öğretiminde çok tutulup geniş bir coğrafyaya yayılmasının sebebi, öğrencilerin kıraat ihtilaflarını manzum olarak ezberleyip bu bilgileri kullanmalarını kolaylaştırmış olmasıdır” şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır. Seyahatnamede verilen malumatlar, yapılan değerlendirmeleri teyit eder mahiyettedir. Nitekim Evliya Çelebi kıraat seb'a eğitimi aldığı Sa'dîzâde Efendi'nin dârülkurrasında eş-Şâtibiyye tekmiil edip, ezberlemiştir (Çelebi, 2006: 173). Bu eseri, hocası şeyhülkurra Evliya Efendi ve diğer şeyhülkurraların bulunduğu bir mecliste tecvide ilgili İbnü'l-Cezerî'nin “Mukaddime fi't-tecvîd” diye de bilenen manzum risalesiyle birlikte ezbere sekiz saatte okumuştur (Çelebi, 2002: 80). Eş-Şâtibiyye adlı eserin,

manzum olması hasebiyle kolay ezberlenmesi Osmanlı dârükkurralarında ders kitabı olarak kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Dolayısıyla İslam ve Osmanlı eğitim tarihinde kitapları ezberlemek çok önemli olduğu gibi, ezberlemeyi kolaylaştıracağı düşüncesiyle ders kitabının manzum olması da değerli görülmüştür.

Evliya Çelebi'nin, Osmanlı'da Kur'an'ı mahâreç-i hurufa yani tecvid kaidelerine göre okuma geleneğini yerleştirdiğini belirttiği İbnü'l-Cezerî'nin gerek tecvid gerekse kıraate dair eserleri Osmanlı darükkurralarında okunmuştur. Evliya Çelebi'nin eserinin birçok yerinde zikrettiği İbnü'l-Cezerî'nin "el-Cezeriyye veya "Mukaddime fi't-tecvîd" diye de bilinen eseri ve bunun şerhleri Osmanlı dârükkurralarında okunan eserlerin başında gelmiştir (Çelebi, 1999 a: 51; 1999 b: 244; 2007: 86; 10/ 127). Tecvid konularının işlendiği bu manzum risale Altıkulaç'a (1999) göre genellikle öğrenciler tarafından ezberlenen ve pek çok yerde yüzlerce nüshası bulunan başucu niteliğinde ileri seviye tecvid ve kıraat eğitiminde istifade edilen bir eserdir. Evliya Çelebi, tecvid ilmine dair yazıldığını belirttiği bu kitabı ezberleyen talebelerin harflerin mahreçleri ile ilgili soruları çok rahat bir şekilde cevaplayabildiklerini, kitabın onlarca şerhinin olmasının da onu muteber bir kitap haline getirdiğini ifade etmektedir. Nitekim kendisi de bir jürinin huzurunda 109 beyitten oluşan bu kitabı Şâtıbî'nin eseriyle birlikte ezberden okumuştur (Çelebi, 2002: 80; 2001 a: 318-319).

Evliya Çelebi dârükkurralarda takip edilen eserlere dair yukarıda belirtilenlerin dışında doğrudan her hangi başka bir kitap ismi zikretmemiştir. Ancak dârükkurralarda kıraat öğretiminde "kıraat-ı seb'a, aşere ve takrib kıraatlerinin" eğitiminden bahsetmektedir. Akaslan'a göre (2015: 1088-1090) aslında bu kavramlar kıraat eğitiminde kullanılan, muhtevaları zamanla bir yöntem haline gelmiş, hatta programa dönüşmüş kitapların isimlerine de işaret etmektedir.

2.4. Darükkurraların Hoca, Talebe ve Finansman Durumu

2.4.1. Şeyhülkurrâ

İslam eğitim tarihinde Kur'an öğretiminde bulunan kişilere mukrî, muallim, karî, şeyhü'l-kırâa, reîsü'l-huffaz gibi isimler verilmiştir. Osmanlılarda ise ileri seviye Kur'an eğitiminde bulunan kişiye, Seyahatnamede (Çelebi, 2006: 501) ve vakfiyelerde belirtildiği gibi "kıraat ilmini tamamlayan hafız ve kârielerin reisi" ve "kıraat ilmini öğreten ve bu ilimdeki uzmanlığı ile bölgesinde temayüz eden kıraat âlimi" (Akakuş, 2007) manasına gelen şeyhülkurrâ denilmiştir. Evliya Çelebi'nin

kıraat hocası Evliya Efendi için kullandığı “hünkâr imamı şeyhülkurrâ ve şeyhü’ş-şüyuh” şeklindeki ifadelerinden şeyhülkurrâların reisine, “şeyhü’ş-şüyuh” denildiğini varsayabiliriz (Çelebi, 2003 c: 366; 2010 c: 174).

Seyahatname’de nadir de olsa “hamele-i kur’an” ve “kurra” olarak da zikredilen (Çelebi, 2005 b: 217) şeyhü’l-kurraların, müstakil darülkurraların yanı sıra hiç de azımsanmayacak oranda camilerde tahsis edilen şeyhülkurralık kadrolarında istihdam edildiği anlaşılmaktadır (Çelebi, 2006: 580). Kahire’de olduğu gibi şeyhülkurralar, Osmanlı öncesi dönemlerde inşa edilen selatin camilerinde imamların, hatiplerin, müezzinlerin ve eczâhânların (cüzhanların) başı olarak tayin edilmişler ve Kur’an öğretiminde bulunmuşlardır (Çelebi, 2007: 127).

Şeyhülkurralar, ihtiyaç ve isteğe göre hafızlık eğitimi, tecvid ve kıraat ilimlerinin öğretimini gerçekleştirirdi (Çelebi, 2010 a: 43; 2011 b: 755). Bu eğitimlere ilgi ve talebin olmadığı şehirlerin bazı camilerinde (Çelebi, 2010 b: 512) şeyhülkurraların olması, tahsis edilen kadro gereği olsa gerektir. İhtiyaç ve talep olmadığı halde böyle bir kadronun tahsis edilmesi ayrıca ele alınması gereken bir konudur.

2.4.2. Talebe

Seyahatname’de dârülkurraların talebe profiline dair çok geniş malumat verilmemekle birlikte satır aralarında bazı hususların zikredildiği olmuştur. Evliya Çelebi, dârülkurrada 12 yaşında hafızlığa başladığını ifade etmektedir (Çelebi, 2006: 174). Konya Hacı Ali Sayrafi dârühuffazında (1429) tecvid ilkelerine göre ezber yapan öğrencilerin 16 yaşından küçük olmaması şartı getirilmiştir (Konyalı, 2007: 357-358). Evliya Çelebi, Tekirdağ dârülkurralarında yetişkin ve akli başında hafız talebelerin bulunduğunu belirtir (Çelebi, 2011 b: 755). Dolayısıyla dârülkurra öğrencilerinin yaşı ile ilgili kesin bir sınırın olduğu söylemek çok zor olsa da, genel olarak ergenlik çağına gelmiş veya akıl-baliğ olanların öğrenci olarak kabul edildiği söylenebilir. Haddizatında Osmanlıda çocukların ebced ve hece tarzında yüzünden Kur’an okumaya öğrendikleri eğitim kurumları sıbyan mektepleridir.

Evliya Çelebi, dârülkurralarla ilgili verdiği bilgilerin bulunduğu pasajlarda zaman zaman talebelerin Kur’an öğrenimiyle ilgili tutumlarına dair değerlendirmelerde bulunur. Çelebi’nin tespitlerine göre bazı şehirlerin dârülkurralarındaki talebeler kıraat ilmine (Çelebi, 2010 a: 263); diğer bir kısmında ise hafızlığa istekli değildir (Çelebi, 2010 b: 426). Evliya, şehirlerin havasının ve

suyunun hoşluğunun, dârülkurra öğrencilerinin zekâ seviyesi ve akli melekeleri üzerinde olumlu etkisi olduğunu da dile getirir (Çelebi, 2011 c: 82).

Vakfiyelerde şeyhülkurraların ne okutacağı ve talebelerin ne okuyacağını belirtmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Vakfiyelerden dârülkurra öğrencilerinin eğitim-öğretim süreçleriyle geniş ve nispeten özel bilgiler vermeleri beklenemez. Evliya Çelebi yerinde gözlem ve tespitlerle öğrencilerle ilgili güncel bilgiler vermektedir. Bir yerde dârülkurranın ve şeyhülkurranın olması her türlü Kur'an eğitiminin gerçekleştirildiği fikrini akla getirebilmektedir. Oysa Çelebi, her hangi bir şehirdeki dârülkurra talebelerinin hafız olacak kadar zeki, ancak kıraat eğitimi alacak kadar istidatlı olmadığını dile getirerek konuya çok farklı pedagojik bir boyut kazandırmaktadır. Evliya Çelebi'nin, döneminde seyahat ettiği şehirlerdeki dârülkura öğrencilerinin Kur'an eğitimine dair pedagojik yeterlilik ve yetkinliklerine, ilgi ve isteklerine dair gözlem ve tespitlerde bulunması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum eğitimde bireysel farklılıkları ve daha önce ifade edildiği gibi eğitimi etkileyen diğer değişkenlerin mevcudiyetini göstermesi bakımından da kayda değerdir.

2.4.3. Finansman

Müslümanlar, kamu hizmetlerinin yürütülmesini oluşturdukları vakıflar vasıtasıyla sağlamışlardır. İhtiyaç duyulan her yerde vakıfların destekleriyle eğitim öğretim kurumları tesis etmişlerdir. Bu bağlamda cami ve medreselerin yanı sıra dinî eğitim kurumu olarak dârülkurraların kuruluşu ve hizmetlerinin devamı da vakıflarla gerçekleşmiştir (Yediyıldız, 2012).

Seyahatnamede de dârükkurraların finans kaynağının vakıflar olduğu görülür. Bazı dârükkurraların vakıfları çok zengin iken, diğer bir kısmı ise çok da yeterli değildir. Vakfi güçlü olanlara Tire Sultan II. Selim Han dârükkurrası güzel bir örnektir. Dârükkurranın ihtiyaçlarını karşılamak için Cumaovası, bu gün ki Menderes ilçesi ve ovası vakfedilmiştir. Dârükkurranın vakfı o kadar büyüktür ki mütevellisi yüz atlı ile yönetirdi (Çelebi, 2011 c: 146). Vakıfları güçlü olan dârükkurralarda daha nitelikli Kur'an ve özellikle kıraat ilminin öğretiminin gerçekleştirildiği söylenebilir. Haddi zatında İslami eğitim geleneğinde gerek hocaların gerekse talebelerin vakıfları çok iyi olan eğitim kurumlarını tercih ettikleri bilinmektedir (Yılmaz, 2017: 125-130).

Bazı şehirlerdeki dârülkurraların vakıflarının olmadığı, bazılarının ise çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Çelebi Antakya'daki dârülkurralarda şeyhülkurraların hasbi, maaş almadan ders verdiklerini ve öğrencilere de her hangi belirli bir ücretin ödenmediğini belirtmektedir (Çelebi, 2006: 73-74). Humus'taki dârülkurraların vakıfları yeterli olmadığı için fiziki ve mali durumları iyi değildi (Çelebi, 2006: 89). Buna karşın Mekke'de şeyhülkurralara ve talebelere maaşlarının yanı sıra mum ve et parası verilmekteydi (Çelebi, 2011 c: 854). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı ülke coğrafyasının kahir ekseriyetinde darülkurralar vakıflarca yaşatılan eğitim kurumlarıdır. Dârülkurraların fiziki ve mali imkânları, vakıflarının imkânları kadardır. Tüm dârülkurraların, ekonomik alt yapıları bir birine eş değerde değildir. Bu da ister ister istemez eğitim kalitesini etkileyen önemli bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

2.5. Mezuniyet Sınavı ve İcazet/Ustalık Merasimi

Osmanlı eğitim geleneğinde eğitim-öğretim sürecinin başında ve sonunda merasim yapılmasına büyük önem verilmekteydi. Abdülaziz Bey (2000: 55-102), Osmanlı döneminde gerek genel ve dinî eğitim gerekse mesleki ve teknik eğitimler öncesi ve sonrası icra edilen törenlerden bahsetmektedir. Aynı şekilde o, hem dârülkurralarda alınan hafızlık eğitimi sonrasında olsun hem de medrese eğitimi sonrasında gerçekleştirilen mezuniyet merasimleri veya cemiyetleri hakkında olsun oldukça geniş ve tatmin edici malumat vermektedir.

Evliya Çelebi, eserinde dârülkurralardan bahsederken doğrudan mezuniyet veya icazet törenlerinden bahsetmemektedir. Ancak mesleklerden bahsederken hafızlık ve kıraat eğitimini tamamlayanlar için bir mezuniyet veya ustalık töreninin yapıldığını genel hatlarıyla dile getirmektedir. Evliya Çelebi'nin (Evliya, 1, 241) tespitlerine göre, bir kişi mesleğinin ustası olunca rıza lokmasının yendiği, yemekli bir mezuniyet töreni yapılırdı. Bu törende talebeyi eğitimini aldığı mesleğin ustalarından veya pirllerinden oluşan bir heyet veya jüri, mesleğiyle ilgili kural ve kaideleri içeren soruların yer aldığı sözlü ve uygulamalı bir sınava tabi tutardı. Bu manada eğer bir öğrenci (ferzende-i şakird) hafızlığını bitirip, kıraat-ı seb'a, kıraat-ı aşere ve takribi tamamlayıp iyi bir hafız olduğunu ispatlarsa, ihtiyâr heyeti/ jüri bu öğrencinin sâhib-i post olmasını uygun görürdü.

Kevâk-i Seb'a Risâlesi'nde de değinildiği (2015: 72) üzere özellikle hafızlık töreni, mezuniyet merasimi veya icazet cemiyetleri aynı zamanda bir nevi eğitimi

bitirme sınavı şeklinde de icra edilmekteydi. Mezuniyet sınavı yapılır, neticesinde başarılı olunması durumunda bunun şerefine yemekli bir tören de icra edilirdi.

Sonuç ve Tartışma

İslam dininin, kültür ve medeniyetinin temel kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'in öğretilmesine Müslümanlar özel önem göstermişlerdir. Kur'an'ın tefsirinin yanı sıra güzel okunmasına, hıfz edilmesine (ezberlenmesine), tecvidine ve farklı okunuş biçimlerine (kıraatına) de ayrıca ihtimam etmişlerdir. Kur'an'ın tefsirinin tahsili diğer dinî/şerî ilimlerle birlikte umumiyetle medreselerde gerçekleştirilmiştir. Kur'an'ın tecvid ve kıraat ilimlerinin belirlediği ilkeler doğrultusunda güzel okuyabilme yeteneği ve becerisini kazandırmak ve ezberletmek amacıyla zamanla sadece Kur'an-ı Kerim öğretime tahsis edilen eğitim kurumları oluşturulmuştur.

Medresenin kurulup sistemleşmesi akabinde hadis ilimlerinin tedrisi için darülhadis ve Kur'an ilimlerinin talimi amacıyla da darülkur'an gibi belirli dini ilimlerin öğretiminin gerçekleştirildiği dinî eğitim kurumlarının yapımı giderek yoğunlaşmaya başlamıştır. Camiler ve medreselerin dışında sadece Kur'an öğretimi için kurulan müstakil mimariye sahip dinî eğitim kurumu, ilk defa miladi on birinci yüzyılın başlarında dârülkur'ân adıyla Dımaşk'da inşa edilmiştir. Selçuklular da darülhuffaz adı altında Kur'an eğitim kurumları tesis etmiştir.

İslam coğrafyasının kahir ekseriyetine yüzyıllarca hükmeden Osmanlılar, ülke coğrafyasının dört bir yanında kendilerinden önce veya aynı yüzyıllarda hüküm süren ve ortak kültür ve medeniyet havzasından beslenen İslam devletlerinin inşa ettiği dârülkuran ve dârülhuffazlara benzer Kur'an eğitim merkezlerini, kendi hâkimiyetlerindeki topraklarda inşa etmişlerdir. Osmanlılar bu öğretim kurumlarını genellikle dârülkurra olarak isimlendirmişlerdir. Bu dârülkurralar ile ilgili malumata, vakfiyeler ve hocaları hakkında bilgi veren biyografi kitaplarının yanı sıra seyahatnameler marifetiyle ulaşılabilmektedir. Bu seyahatnamelerin başında ise Evliya Çelebi Seyahatnamesi gelmektedir.

Seyahatnameler tarihi aydınlatıp, bilinir hale gelmesine yardımcı olan önemli kaynaklardır. Evliya Çelebi de Seyahatnamesi'nde yaklaşık elli yıl boyunca gezip dolaştığı Osmanlı coğrafyasını titiz bir şekilde anlatmaya çalışmış, gittiği her şehir ve yerleşim yerindeki cami, mescit, medrese, mektep, dârülhadis ve dârülkurra gibi dinî eğitim kurumlarına da yer vermiştir.

İslam ve Osmanlı eğitim tarihinde çok önemli yeri olan ve özel olarak Kur'an eğitiminin gerçekleştirildiği öğretim kurumu olarak dârülkurrular hakkındaki bilgiler de Seyahatname'de hatırı sayılır bir yekûn tutmaktadır. Evliya Çelebi kendisi de hafızlık, tecvid ve kıraat eğitimi aldığından olsa gerek dârülkurrular ile ilgili oldukça tatmin edici bilgiler vermiştir.

Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgiler, sıradan bir seyyahın gözlemlerine dayanan malumat yığını değildir. Bilakis bahsi geçen kurumlarda eğitim gören bir paydaşın tespitleridir. Bu da bize göre Seyahatname'yi önemli bir veri kaynağına dönüştürmektedir. Darülkurrular hakkında Seyahatname'de yer alan, nispeten teferruatlı ve kapsayıcı bilgiler, konunun daha fazla ete kemiğe bürünmesine, ayrıntıları yakalamamıza imkân vermektedir. Nitekim Seyahatname'de darülkurra talebelerinin ve bazı şehir halkının, Kur'an öğretimine karşı tutum ve davranışlarına yönelik tespitlerin olması bunu yansıtır niteliktedir.

Evliya Çelebi, tecvid kaidelerine göre yüzünden Kur'an okuma, hafızlık, tecvid ve kıraat eğitim ve öğretiminin verildiği mekânların her birini, her hangi bir ayrıma tabi tutmadan darülkurra başlığı altında ele almıştır. Bu bağlamda tefsir dışında ileri seviye Kur'an eğitim ve öğretiminin gerçekleştirildiği cami-mescit ve medreseleri de darülkurra olarak nitelendirilmiştir. Ona göre bir mekânda Kur'an eğitiminin verilmesi, orasının darülkurra olarak isimlendirmesi için yeter sebeptir. Bu nedenle Seyahatname'de darülkurruların sayısı oldukça kabarık çıkmaktadır. Darülkurruların sayısı konusunda Seyahatname veri kaynağı olarak kullanılırken bu hususun mutlaka göz önünde bulundurulması gerekir.

Evliya Çelebi'nin asıl fonksiyonları Kur'an eğitimi ve öğretimi olmayan mekânları darülkurra olarak nitelendirmesi geleneksel bir anlayışın sonucu olsa gerektir. Nitekim vakfiyelerden hareketle Konya darülhuffazları üzerine yapılan bir çalışma (Özoğul, 2014: 29), darülhuffaz olarak isimlendirilen yapıların pek çoğunun aslında içerisinde cüzhanların Kur'an okumakla görevlendirildiği türbeler olduğunu göstermiştir. Oysa Kur'an okuyan hafızların cüzhan olarak vazifelendirildiği türbelerin, vakfiyelerde darülhuffaz olarak nitelenmiş olsa da Kur'an öğretiminin gerçekleştirildiği bir eğitim kurumu kabul edilmelerinin, eğitim tarihi çalışmalarını açısından yanıltıcı sonuçlara sebebiyet verebileceği düşünülmelidir.

Dârülkurruların modern anlamda merkezi ve standart eğitim programına sahip olmadığı görülmektedir. Bu kurumların nihai amacı hafızlığıyla, tecvid ve kıraat ilmi bilgisine sahip ve bunu beceriye dönüştürmüş üst düzey Kur'an

okuyucusu yani kari yetiştirmektir. Bu hedefe ulaşabilmek için ise kişinin bir biriyle ilintili birkaç eğitim sürecinden geçmesi gerekmektedir. Bu aşamaları yüzünden tecvidli Kur'an okuma, hafızlık, ilm-i tecvid ve ilm-i kıraat öğretimi olmak üzere dört aşama şeklinde sıralamak mümkündür. Ne var ki kimi darülkurrallarda sadece hafızlık eğitimi, kimilerinde ise sadece kıraat eğitimi verilmiştir. Kimilerinde ise hafızlık, tecvid ve kıraat eğitimleri birlikte ifa edilmiştir. Bu durum ister istemez darülkurrallardaki program ve muhteva farklılığını ve bunun nedenlerini akıllara getirmektedir. Buna dair Evliya Çelebi'nin oldukça çapıcı gözlem, tespit ve değerlendirmeleri bulunmaktadır. Onun değerlendirmesine göre bazı şehirlerde hafızlığın Kur'an öğretim programlarında yer almayışı, "hafız olan âlim olamaz" anlayışından kaynaklanmaktadır. Darülkurralların bazılarının programlarında kıraat eğitiminin olmaması halkın ticari, sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı ilgisizliği ile yetenekli öğrencinin bulunmayışına bağlanmıştır. Dolayısıyla darülruradaki eğitim programları ve muhtevası, ilmi, ticari, sosyal, kültürel, siyasi ve pedagojik pek çok unsurdan etkilenmiştir. Bu bakımdan eğitim olgusunun, pek çok boyutu ve değişkeni olduğu anlaşılmaktadır. Din eğitimi tarihi çalışmalarında, din eğitimi olgusuna biçim veren sosyal, kültürel, siyasi, tarihi, coğrafi, iktisadi ve ilmi zihniyet gibi perspektiflerle değerlendirmek ve buna göre yeni paradigmlar oluşturmak gerekir (Atay, 2015: 1256-1260).

İslam ve Osmanlı eğitim sisteminin merkezinde yer alan unsurların başında kitap gelmektedir. Nitekim icazetnamelerde bir öğrencinin eğitim gördüğü kurum yerine, hocalarının ve okuduğu kitapların isimleri yazardı. Darülkurralların isimlerinden de anlaşılacağı üzere öğretim alanı daraltılmış olduğundan İslam coğrafyasının genelinde okutulması gelenek haline gelmiş kitaplar ders programlarında yer almıştır. Bu kitaplar tecvid ve kıraat ilmi üzerine yazılan kitaplar ve bunların şerhleridir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) "eş-Şâtîbiyye" adıyla meşhur olmuş, "Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî" adlı kitabı ile İbnü'l-Cezerî'nin "el-Cezeriyye veya "Mukaddime fi't-tecvîd" diye de bilinen eseri ve bunun şerhlerinin Osmanlı darülkurrallarında okunan eserlerin başında geldiğini belirtmiştir.

Seyahatname'de belirttiği üzere darülkurrallardaki Kur'an öğretiminde başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, tecvid ve kıraat ilimlerine dair genellikle beyitler halinde yazılmış ders kitaplarının baştan sonuna kadar ezberlenmesi söz konusudur. Bu kitaplar tüm öğrenciler tarafından ezberlenirdi. Ezberlemenin kolay olması için de nazım yani şiirsel bir üslupla yazılmışlardır. Ayrıca darülkurrallardaki mezuniyet

sınavlarında bu kitapların öğrenci tarafından başından sonuna kadar ezbere okunması istenilmekteydi. Dolayısıyla İslam ve Osmanlı eğitim tarihinde kitaplardaki bilginin, zihinlerde hıfz edilmesine de çok önem verilmiş, ezberlemeyi kolaylaştıracağı düşüncesiyle ders kitabının manzum olması da değerli görülmüştür.

Darükkurralardaki Kur'an eğitimi muhtevasına ve programlarına bakıldığında, genel manada sadece Kur'an'ı hıfz etme/ezberleme, tecvidli doğru ve güzel okuma, tecvid kaidelerini ve kıraat vecihlerini kitaplardan ezberleyip öğrenme anlayışı söz konusudur. Kur'an'ın manasına veya tefsirine yönelik her hangi bir kitabın takip edilmediği görülmektedir. Bu bakımdan darükkurralarda, Kur'an'ın manasını öğrenmeye yönelik bir eğitim anlayışından ziyade şekli bir eğitim anlayışı hâkimdir. Bu ise darükkurralardaki Kur'an eğitiminin zayıf noktasını oluşturmaktadır.

İslamiyet'in ilk asırlarından itibaren Kur'an'ı anlamını dikkate alarak öğrenme ve okuma anlayışının, Müslüman gelenekte giderek zayıfladığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızın konusunu teşkil eden dârülkurra programlarında Kur'an'ın anlamına yönelik her hangi bir dersin veya ilmin olmaması bunu göstermektedir. İnsan tutum ve davranışlarını etkileyen alışkanlıkların izini yerleşmiş geleneklerin mazisinde de aramak gerekir. Dârükkurralarda, Kur'an eğitiminde ayetlerin manası düşünülerek tertil üzere Kur'an'ı okuma becerisini kazandırma boyutunun ihmal edilme anlayışının köklerini tabii döneminde; günümüzde de büyük oranda devam eden bu anlayışın sebebini de Osmanlı döneminde Kur'an öğretiminin gerçekleştirildiği dârülkurra gibi eğitim kurumlarının misyonunda bulmamız mümkündür.

Günümüzde Türkiye özelinde ifade edecek olursak hafızlık, tecvid ve kıraat eğitiminin gerçekleştirildiği eğitim merkezlerinin programlarında Kur'an'ın anlamına yönelik derslerin yok denilecek kadar az olmasının geleneksel Kur'an öğretim anlayışında yattığı söylenebilir (Atay, 2015: 1256-1257).. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet yürüten eğitim merkezlerindeki "Tashih-i Hurûf Programı" (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017: 9) kapsamında Kur'an'ın anlamına yönelik tek bir ders olan "Kur'an'ı Kerim Meâli" dersinin, toplam ders yükü içerisindeki oranının %7 civarında olduğu görülmektedir. Bu durumun olumsuzluğu fark edilmiş olsa gerek son yıllarda hafızlık-anlam ilişkisinin kurulması yönündeki akademik çalışmalarda bir artışın olduğu gözlemlenmektedir.

Seyahatname'deki verilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı dârükkurralarının Kur'an öğretiminde çok önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9-12. Sınıflar) Öğretim Programı" hedefleri ve kazanımları kapsamında, öğrencilerin bilişsel boyutta da olsa bilmesi ve tanınması istenilen "İslam medeniyetinde öne çıkan eğitim ve bilim kurumları" arasında "dârükkurra" da yer almaktadır (MEB, 2018: 29). Ne var ki başta din eğitimcileri için hazırlanan, "Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi" (2017) ve benzeri kitaplarda "dârükkurralara" hiç değinilmemiş olması düşündürücüdür. Bu bakımdan İslam eğitim tarihiyle ilgili hazırlanacak kitaplarda dârükkurralarla ilgili yeteri kadar bilgiye yer verilmelidir.

Kaynakça

- Abdülaziz Bey, (2000). *Osmanlı âdet, merasîm ve tabirleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akaslan, Y. (2018). Türkiye'de kıraat ilmi eğitim-öğretimi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(2), 1081-1107.
- Akakuş, R. (2007). *Reisulkurra*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/reisulkurra>
- Akpınar, C. (2000). *İcazet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icazet--egitim#1>
- Altıkulaç, T. (1999). *İbnü'l-cezerî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri>
- Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi. (2017). (Editörler. Köylü, M. ve Gözütok, Ş.) İstanbul: Ensar Yayınları.
- Atay, H. (1981). Fatih Süleymaniye Medreseleri ders programları ve icazetnameler. *Vakıflar Dergisi*, 13(13), 171-273.
- Atay, R. (2015). The importance of aesthetics in theological education: A philosophical reading of the recent discussions in the Turkish case. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 174 (2015) 1255 – 1261.
- Aynur, H. ve Kareteke, H. (2012). *Evliya çelebi seyahatnamesi'nin yazılı kaynakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 368-388.
- Baltacı, C. (2005). *XV- XVI. yüzyıllarda Osmanlı medreseleri 1*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Birişik, A. (2002). *Kıraat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiraat--ilim>

- Bozkurt, N. (1988). *Dârülkurrâ*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulkurra#1>
- Buharî, Muhammed Bin İsmail, (2000). *Mevsuatü'l-hadis-i şerif el-kütübü'l-sitte*. Riyad: Darü's-selâm.
- Cebeci, S. (2010). Kur'an öğretim geleneği olarak hafızlık eğitimi. *Diyanet İlmî Dergi*, 46 (4), 2010, 7-22.
- Çelebi, E. (2006). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi: (1. Kitap)*. (haz. Dankoff, R. - S. A. Kahraman - Y. Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (1999 a). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi: (2. Kitap)*. haz. Kurşun, Z. -Kahraman, S. A. – Dağlı, Y.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (1999 b). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi: (3 . Kitap)*. (haz. Kahraman, S. A.-Dağlı, Y.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2001 a). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi: (4. Kitap)*. (haz. Kahraman, S. A.-Dağlı, Y.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2001 b). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi: (5 . Kitap)*. (haz. Kahraman, S. A.-Dağlı, Y.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2002). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi: (6. Kitap)*. (haz. Kahraman, S. A.-Dağlı, Y.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2003 a). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (7. Kitap)*. (haz. Kahraman, S. A.-Dağlı, Y.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2003 b). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (8. Kitap)*. (haz. Kahraman, S. A. – Dağlı, Y. – Dankoff, R.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2005 a). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: (9. Kitap)*. (haz. Dağlı, Y. – Kahraman, S. A. – Dankoff, R.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2007). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi.: (10 . Kitap)*. (haz. Dağlı, Y. – Kahraman, S. A. – Dankoff, R.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2003 c). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul (1 . Kitap: 2 Cilt)*. (haz. Kahraman, S. A. – Dağlı, Y.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2005 b). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum- Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit (2. Kitap: 2 Cilt)*. (haz. Dağlı, Y. - Kahraman, S. A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne (3. Kitap: 2 Cilt)*. (Haz. Dağlı, Y. - Kahraman, S. A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelebi, E. (2010a). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbaħr-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van* (4. Kitap: 2 Cilt). (haz. Dağlı, Y. - Kahraman, S. A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelebi, E. (2010b). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Amasya-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Usküp*. (5. Kitap: 2 Cilt). (haz. Kahraman, S. A.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelebi, E. (2010c). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon [Estergon], Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra-Venedik, Mostar, Kanije* (6. Kitap: 2 Cilt). (haz. Kahraman, S. A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelebi, E. (2011a). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak- Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova* (7. Kitap: 2 Cilt). (haz. Kahraman, S. A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelebi, E. (2011 b). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümilcine, Kavala, Selanik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı* (8. Kitap: 2 Cilt). (haz. Kahraman, S. A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çelebi, E. (2011 c). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine* (9. Kitap: 2 Cilt). (haz. Kahraman, S. A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çetin, A. (2011). *Tecvid*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tecvid--kuran>

Çollak, F. (2010). *eş-Şâtibiyye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-satibiyye>

Dankoff, R. (2002). *Evliya çelebi seyahatnamesi ışığında osmanlı toplum hayatı*. (Çev: Uslu, N.). Türkler Ansiklopedisi. Cilt: 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Dankoff, R. (2021), *Seyyah-ı âlem Evliya Çelebi'nin dünyaya bakışı*. (Çev. Günay, M). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı (2017). *Tashîh-i hurûf hizmet içi eğitim programı*. <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/Tash%C3%AEh-i%20Hur%C3%BBf%20Program%C4%B1%20-%20202017.pdf>.

Ebu Davud, (2000). *Mevsuatü'l-hadis-i şerif el-kütübü's-sitte*. Riyad: Darü's-selâm.

Eyice, S. (1999). *Hüsrev Paşa Külliyesi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/husrev-pasa-kulliyesi--van>

- Goldziher, I. (1988). İslam'da eğitim. *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 79-94.
- Göküş, Ş. (2020). *Türkçülük akımında eğitim ve din eğitimi*. Ankara: İlahiyât Yayınları.
- Hamidullah, M. (1972). *İslam peygamberi II*. (Çev. Mutlu, M. S. Ve Tuğ, S.). İstanbul: İrfan Yayınevi.
- İdriz, M. (2003). İslam eğitim yaşamında icazet geleneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 169-188.
- İbn Batûta, (2004). *İbn Batûta seyahatnamesi 1*. (Çev. Aykut, A. S.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbnü'l Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed. (1999). *Müncidü'l-mukri'in ve mürişidü'l-tâlîbîn*. Mekke: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Cübeyr, Muhammed b. Ahmed el-Belensî (1980). *Rihletü İbn Cübeyr*. Beyrut: Darü Mektebeti'l-Hilâl.
- İbni Haldûn (2001). *Mukaddime*. Beyrut: Dârü'l-fikr.
- İhsanoğlu, E. (2019). *Medreseler neydi, ne değildi?*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- İnce, N. N. ve R. Atay (2019). Tertîbu'l-ulûm ve Kevâkib-i Seb'a'daki Öğrenim Kademeleri Benzerliği Üzerine. *Turkish Academic Research Review*, 4 (4), 505-519. doi: 10.30622/ tarr.647683.
- Karaçam, İ. (2011). *Kur'an-ı kerîm'in nüzûlü ve kıraati*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Kettani, M. A. (1990). *Hız Peygamberin yönetimi et-teratibul – idariyye*. (Çev. Özel, A.). İstanbul: İz Yayıncılık Yayıncılık.
- Kevâkib-i Seb'a Risâlesi. (2015). (Çev: Karaarslan, N. Ü.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Konyalı, İ. H. (2007). *Abideleriyle ve kitabeleriyle Konya tarihi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Koşklü, Z. (2000). Vakfiyelere göre 17. ve 18. yüzyıllarda bir eğitim kurumu olarak osmanlı darükkurraları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, 271-278.
- Landau, J. M. (2003). *Küttâb*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuttap--mektep>
- Lowry, H. W. (2004). *Seyyahların gözüyle Bursa 1326-1923*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Makdisi, G. (2018). *Ortaçağ'da yüksek öğretim*. (Çev. Çavuşoğlu, A. H. ve Başoğlu, T.). İstanbul: Klasik Yayınları.

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2018). *Din külrü ve ahlak bilgsi dersi öğretim programı*.

https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_05/15104708_201813015378536-DKAB_9-12._SYnYf_DOP_2018.pdf

Memiş, M. (1988). *Şanlıurfa medreseleri* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=5AD11cCsk30a49CvzuslUA&no=5AD11cCsk30a49CvzuslUA>

Müslim bin Haccac, (2020). *Sahih-i Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Nuaymî, Abdulkadir b. Muhammed en-Nuaymî ed-Dımaşkî (1990). ed-Dâris fi tarihî'lmedâris, (C.1). Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Özoğul, F. N. (2014). Konya'da xviii. yy'ın 1. yarısında dârü'l – huffâzlar. (Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü).<https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12452/3186/383639>

Öztürk Bitik, B. (2015). Evliya'nın sesi padişahın gölgesi: Evliya Çelebi seyahatnamesi'inde kurmaca (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://docplayer.biz.tr/155482962>

Saçaklızâde, Eş-Şeyh Muhammed bin Ebî Bekr El Mer'aşî. (2009). *Tertîbü'l-ülüm*. (Çev. Pak, Z. ve Özdoğan, M.A.). Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

Şahin, M, Göküş, Ş. (2020). "Antalya'da bir ilim ve irfan merkezi Elmalı". *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 13(71), 1063-1075.

Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Tezcan, N. (2009). *Seyahatnâme*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahatname--evliya-celebi>

Tirmizî, (2000). *Mevsuatü'l-hadis-i şerif el-kütübü's-sitte*. Riyad: Darü's-selâm.

Yediıldız, B. (2012). *Vakıf*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. <http://islamansiklopedisi.org.tr/vakif-2-tarih>.

Yılmaz, H. (2017). *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında ulema ve medrese (1154-1260)*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Yorulmaz, B. (2016). Türkiye'de din eğitimi alanında yapılan lisansüstü çalışmalar hakkında genel bir değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(46), 41-62.